

bilimname XLIV, 2021/1, 209-240
Geliş Tarihi: 05.01.2021, Kabul Tarihi: 26.04.2021, Yayın Tarihi: 30.04.2021
doi: <http://dx.doi.org/10.28949/bilimname.854461>

KİSRÂ SARAYINDAN KERBELÂ SAHRASINA: MİLLÎ-DİNÎ KİMLİK UNSURU VE TARİHÎ- MENKİBEVÎ FİĞÜR ARASINDA MAKTELLERDE ŞEHRBÂNÛ

 Elnura AZİZOVA^a

Öz

61/680 yılında vukû bulmuş Kerbelâ Olayı'nı tarihî bir vaka olarak ele alan Maktelü'l-Hüseyn'ler, zamanla özel bazı siyasî-dinî sebeplerin yanında genel olarak Müslüman halkların Resûlullâh'a ve onun Ehl-i Beyt'ine olan sevgisiyle, torununun az sayıda taraftarıyla birlikte acımasızca katledilmesinden duydukları acıyı birleştirdikleri duygu yüklü tarihî-edebî eserlere dönüştürülmüşler. Tarihî eserden tarihî-edebî esere geçiş sürecinde maktellere müellifinin görüşlerine paralel olarak, okuyan veya dinleyen kitlenin dinî, siyasî, millî ve kültürel beklentilerine uygun bazı unsurlar da eklenmiştir. İlk örnekleri Arapça yazılan Maktelü'l-Hüseyn'lere okuyucu ve dinleyici kitlenin zevkine uygun olarak eklenen en önemli gayr-i Arap kültür ögesi, Hz. Hüseyin'in eşi, Ali b. Hüseyin Zeynelâbidîn'in annesi olduğu ileri sürülen tarihî-menkibevî figürdür. Diğer isimlerinin yanında özellikle Farsça ve Türkçe maktellerde Şehrbânû olarak geçen bu şahsın Hz. Hüseyin'le evliliğinden vefatına kadarki olaylarla ilgili tarih kaynaklarında çelişkili bilgiler bulunmaktadır. Kaynaklardaki bu çelişkili bilgiler, Şehrbânû imajının ortaya konduğu en önemli tarihî-edebî tür olarak maktellerde de görülmektedir. Bu makalede döküman incelemesi yöntemi kullanılarak Ali b. Hüseyin'in annesiyle ilgili ilk dönem kaynaklarındaki tarihî bilgiler değerlendirilecektir. Ardından içerik analizi tekniğiyle Arapça, Farsça ve Türkçe belli başlı Maktelü'l-Hüseyn'lerdeki Şehrbânû imajı araştırılacaktır. Son olarak makalede karşılaştırmalı analiz yöntemi uygulanarak Şehrbânû örneğinden hareketle müslüman halkların müşterek tarihî-edebî türü olan maktel yazımına millî, dinî, siyasî ve kültürel unsurların etkisi araştırılacaktır.

Anahtar kelimeler: İslam Tarihi, Kerbelâ, Hz. Hüseyin, Maktel, Şehrbânû.

^a Doç. Dr., Azerbaycan İlahiyat Enstitüsü, elnuraazizova@ait.edu.az

FROM THE PALACE OF KISRĀ TO THE DESERT OF KARBALĀ: SHAHRBĀNŪ IN MAQTALS BETWEEN A NATIONAL-RELIGIOUS IDENTITY ELEMENT AND A HISTORICAL-LEGENDARY FIGURE

The Maqṭal al-Ḥusayn, first written on the Karbalā Event (61/680) as a historical case, have been gradually transformed into emotional historical-literary works where along with some certain political-religious reasons, Muslims combined their love towards the Prophet Muḥammad and his family, as well as the pain they felt from the brutal murder of his grandson with a small number of his followers. During the process of transition from historical works to historical-literary ones, some elements in line with the religious, political, national and cultural expectations of the readers or listening audience were added to *the maqtals*, in parallel with the views of the author. The most important non-Arab cultural element according to the taste of the readers and listeners added to *the Maqṭal al-Ḥusayn*, first examples were written in Arabic, is the historical-legendary figure claimed to be Ḥusayn ibn ‘Alī’s wife and ‘Alī ibn Ḥusayn Zaynalābidīn’s mother, among other names who is called Shahrbānū in Persian and Turkish *maqtals*. The information in the historical sources about the events related to her marriage to Ḥusayn ibn ‘Alī until her death is contradictory. This conflicting information from sources was also reflected in the *maqtals*, as the most important historical-literary genre in which the image of Shahrbānū was revealed. Using document analysis method this article will evaluate the historical information from the sources about ‘Alī ibn Ḥusayn’s mother. Then, with the content analysis technique, the image of Shahrbānū will be investigated within the contexts of major examples of Arabic, Persian and Turkish *maqtals*. Finally, applying the comparative analysis method and based on the example of the image of Shahrbānū, the article will investigate the effects of national, religious, political and cultural factors on the process of transformation of the *maqtals* as the common historical-literary form of the Muslim peoples.

[The Extended Abstract is at the end of the article.]

Giriş

Hız. Peygamber’in Kerbelâ’da şehîd olmuş torunu Hız. Hüseyin’in soyunu devam ettiren tek evlâdı olarak Ali b. Hüseyin Zeynelâbidîn’in annesinin kimliğiyle ilgili İslam literatüründeki veriler onun ismi, memleketi, hür veya köle olması gibi genel karakterli bilgilerin yanında, hangi halifenin döneminde ve hangi şartlarda esir alındığı, esirlik sürecinde nasıl muamele gördüğü, hangi şartlarda Hız. Hüseyin’le evlendiği, kendisiyle birlikte esir alınan kızkardeş(ler)inin kim(ler)le evlendirildiği ve bu evlilik(ler) yoluyla sahabî çocukları arasında kurulan akrabalık(lar), Hız. Hüseyin’in

şehadetinden sonra evlenip evlenmediği ve ne zaman vefat ettiği gibi, aynı zamanda kaynağın yazıldığı dönemin dinî-siyasî içerikli bazı polemiklerini yansıtmaya açısından da önem arzeden farklı detaylara sahiptir.¹ “Gazâle”, “Sülâfe”, “Harâre”, “Cûde”, “Helvâ”, “Selâme”, “Şâhâferîd”, “Seyyidetü'l-beled”, “Keyhâh Bânuye”, “Şâhzenân” vs. gibi isimlerinin yanında kaynaklarda “Şehrbânû” isimli Sâsânî prensesi olarak da geçen bu şahısla ilgili bilgiler sadece Ali b. Hüseyin’in annesi olmasıyla sınırlı kalmamış, Hz. Ali’nin Farsça konuşabildiği², Ali b. Hüseyin’in Fars kraliyet ailesi sebebiyle Farsların akrabası olması ve Farsların Araplarla birlikte seçilmiş iki halk olduğu³ şeklinde millî kimlik bağlamında önem arzeden konular çerçevesinde de kaynaklara geçmiştir.⁴

Şehribânû’yla ilgili araştırmasında Amir-Moezzi onun Ali b. Hüseyin’in annesi olduğuna dair İslâm literatüründeki rivayetlerin, kendisi de Fars anneden doğan Abbâsî halifesi Me’mûn’un (813-833) Abbâsiler, Ali evladı ve Farslar arasında ittifak kurma politikası yürüttüğü ve 8. imâm Ali er-Rızâ’yı

¹ İbn Sa’d, *Gazâle* isimli ümmüveled olduğunu aktarmakta (Ebû Abdullah Muhammed b. Sa’d, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, thk. Ali Muhammed Ömer (Kâhire: Mektebetü'l-Hancı, 1421/2001), 7:209); İbn Kuteybe’ye göre Sülâfe veya Gazâle olarak adlandırılmış, Hz. Hüseyin’in vefatından sonra Zübeyid’le evlenerek Abdullah b. Zübeyid’i doğurmuş (Ebû Muhammed İbn Kuteybe, *el-Ma’ârif*, thk. Servet ‘Ukkâse (Kahire: Dârü'l-Ma’ârif, 1981), 214-215); Ya’kubî’ye göre Harâre bint Yezdicerd, Hz. Hüseyin tarafından Gazâle olarak isimlendirilmiştir (Ahmed b. İshâk b. Cafer el-Ya’kubî, *Târîhu'l-Ya’kubî* (Necef: Mektebetü'l-Haydariyye, 1384/1964), 2:233). Şehrbânû ve kızkardeşleri sebebiyle sahabî çocukları arasında kurulan akrabalıklar için bkz. Ebû Muhammed İbn Kuteybe, *Fazlu'l-Arab ve't-tenbîh 'alâ 'ulûmihâ*, thk. Velîd Mahmûd Hâlis (Ebûzabî: el-Mecmaü's-Sekâfi, 1998), 48; Ali b. Hüseyin’in annesiyle ilgili 8. imâm Rızâ’ya nisbet edilen rivayete göre, Hz. Osman döneminde esir alınan Yezdicerd’in kızları Hz. Hüseyin ve Hz. Hasan’la evlendirilmiş, kızlar doğum yaptıklarında vefat etmiş, Zeynelâbidîn kendisini büyüten babasının ümmüveledlerinden birini annesi bilmiş, daha sonra onu evlendirmiş (Bkz. Muhammed b. Ali Şeyh Sadûk, *Uyûnü ahhâri'r-Rızâ* (yy.ty.), 2:135-136). Hz. Ali döneminde Yezdicerd’in müslümanlarca ele geçirilen iki kızından biri olan Şehrbânû/Şah-zenân’ın Hz. Hüseyin’le evlenip Ali b. Hüseyin’i doğurduğuna, Muhammed b. Ebû Bekir’le evlendirilen diğer kızın Kâsım’ı doğurduğuna dair Bkz. Şeyh Müfid, *el-İrşâd fî ma'rifeti hüceillâhi 'ale'l-ibad* (Beirut: Müesseses Âli Beyt ve İhyâu't-turâs, 1429/2008), 2:137. Dîneverî’nin rivayetine göre, Hz. Ali döneminde Nisabûr’da isyan eden halk Kâbil’den gelen Kisrâ kızını kendilerine lider yapmış, isyan bastırıldıktan sonra Hz. Ali kendisine gönderilen Kisrâ’nın kızına Hz. Hasan’la evlenmeyi önermişse de, kız “Kendisi yönetilen birisiyle evlenmem, istersen benimle evlenirim” cevabını vermiştir. Hz. Ali’nin yaşlı olması sebebiyle kabul etmediği bu öneri sonucunda Yezdicerd’in kızının son kararıyla ilgili bilgi verilmemektedir (Ebû Hanîfe ed-Dîneverî, *Ahhâru't-tivâl*, thk. ‘Abdülmünîm Âmir (yy. ty), 153-154).

² Ebû Ca’fer Muhammed b. Hasan Saffâr Kummî, *Besâirü'd-derecât fî fazâili Âli Muhammed*, thk. Müessesetü'l-İlmâmi'l-Mehdî (Kum: İ’timâd, ty.), 1:593-594.

³ Hz. Peygamber’e nisbet edilen “Allah’ın mahlukatı arasında iki hayırlıdan biri Araplardan Kureys, diğeri Acemlerden Farslardır” sözlerine dayanarak Ali b. Hüseyin’in “iki hayırlının oğlu” (zü’l-hiyarateyn) adlandırıldığına, Hz. Ali döneminde Yezdicerd’in kızının yüz esir kızla birlikte Hz. Ali’nin huzuruna getirildiğine, Hz. Hüseyin’le evlenmesi önerilen prensesin “efendisi olan birisi benim gibisine efendilik edemez” cevabı vererek Hz. Ali’nin kendisiyle evlenmek istediğine dair rivayet için Bkz. Müberred, *Kitâbü'l-Fâzil ve'l-mezfûl*, thk. Abdülazîz el-Meymenî (Kâhire: Dârü'l-kütübü'l-Mısıriyye, 1995), 106; Benzer konudaki rivayet için bkz. Ebû Câfer el-Küleynî, *el-Usûl mine'l-Kâfi*, thk. Ali Ekber el-Gaffârî (Tahran: Dârü'l-Kütübü'l-İslâmiyye, 1363hş), 1: 466-467.

⁴ Rivayetler için bkz. Ebü'l-Hasan Ali b. Zeyd Beyhakî, *Lübâbü'l-ensâb ve'l-elkâb ve'l-a'kâb*, thk. Seyyid Mehdi Recâî (Kum: Âyetullâhi'l-Uzmâ el-Mar’âşî, 1990), 1: 346-352.

veliaht olarak atadığı kısa sürelik dönemde (200-203/815-818 yılları) ortaya çıktığını ileri sürmektedir. Amer-Moezzi'ye göre, baba tarafından Benî Hâşîm'in devamcısı olan Ali er-Rızâ böylece, Fars kraliyet ailesine mensup büyükanneyle de onurlandırılmıştır.⁵ Fetihlerin ardından Farsların müslümanlaşma sürecini araştıran eserinde Sarah Bowen Savant da Amir-Moezzi'nin argümanına ek olarak Yazdicerd'in kızı Şehribânû'nun Ali b. Hüseyin'in annesi olmasıyla ilgili rivayetlerin daha sonraki dönemlerde siyasî, dinî ve millî açıdan anlamlı detaylar eklenerek geliştirildiğini ileri sürmektedir.⁶

Diğer taraftan sonuncu Sâsânî prensesi imajı örneğinde Zerdüşti ve Müslüman Farslar arasındaki ortak külte dikkat çeken Mary Boyce, İran'ın Yazd bölgesindeki ünlü Zerdüşti ziyaretgâhı Bânû-Pârs ile Müslümanların Rey yakınındaki Bîbî Şehribânû ziyâretgâhının temelini oluşturan menkıbeler arasındaki paralelliği vurgulamaktadır. Bu menkıbelerin en önemli ortak yönü, her ikisinin de son Sâsânî prensesinin düşman takibinden kaçarken mucizevî şekilde sığındığına inanılan dağın kutsal sayılmasıdır. Menkıbeleri ayıran özellik ise, hükümdar kızı Bânû-Pars'ın Sâsânîler'in hâkimiyetine son veren Müslüman Araplar; Bîbî Şehribânû'nun ise Kerbelâ olayının ardından Emevî ordusu tarafından takip edilmesidir.⁷ Kerbelâ olayının klasik kaynaklardaki kısa ve tafsilatlı anlatımını karşılaştırdığı makalesinde Antoine Borrut, kesin sınırları belli olan erken dönem Arapça maktel türünden başka, özellikle Şîi edebiyatta Kerbelâ'nın hafızalarda tutulmasının alternatif yollarının da düşünüldüğünü, bu anlamda olaya bazı edebî ve efsânevî ayrıntıların eklendiğini ve Sâsânî prensesi Şehribânû imajının bu konuya en iyi örnek oluşturduğunu kaydetmektedir.⁸

Müslümanların kültürel hâfızasının oluşumunda önemli rol oynamış tarihî-edebî eserlerden olan maktellerle ilgili çok sayıda çalışma yapılmakla birlikte⁹ Arapça, Farsça ve Türkçe makteller arasında mukâyeseli araştırmalar yok denecek kadar azdır. Bu çalışmada Ali b. Hüseyin

⁵ Mohammad Ali Amir-Moezzi, "Shahrbânû, Dame du Pays D'Iran et Mère Des Imams: Entre L'Iran Préislamique Et Le Shiisme Imamite", *Jerusalem Studies in Arabic and Islam* 27 (2002): 523-524.

⁶ Sarah Bowen Savant, *The New Muslims of Post-Conquest Iran: Tradition, Memory, and Conversion* (New York: Cambridge University Press, 2013), 102-108.

⁷ Mary Boyce, Bîbî Şehribânû'yu Zerdüştilerin Bânû-Pars kültü ile, onu ise bereket ve doğum tanrıçası Anahit inancı ile ilişkilendirmektedir. Mary Boyce, "Bibi Shahrbânû and the Lady of Pârs", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 30/1 (1967): 30-44. Amer-Moezzi de İslam öncesi İran hatunu ile Şîi-Farslar tarafından İmamların anası olarak kabul edilen Şehribânû arasındaki ilişkiye dikkat çekmektedir. Bkz. Amir-Moezzi, "Shahrbânû", 525-532.

⁸ Antoine Borrut, "Remembering Karbalâ: the construction of an early Islamic site of memory", *Jerusalem Studies in Arabic and Islam*, 42 (2015): 253.

⁹ Liste için bkz. Sibel Özil, "Maktel-i Hüseyinler Hakkında Bir Bibliyografya Denemesi", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 83 (2017): 31-48.

Zeynelâbidîn'in annesi olduğu ileri sürülen Şehrbânû karakteri özelinde Arapça, Farsça ve Türkçe makteller arasındaki ilişki ve etkileşim değerlendirilecek, millî, dinî ve menkibevî unsurlar açısından Sâsânî prensesinin maktellerdeki yeri analiz edilecektir.

A. Arapça Maktelerde Şehrbânû: Önem Arz Etmeyen Gayr-i Arap Unsur

İlk örnekleri tarihî eser olarak yazılmakla birlikte zamanla tarihî-edebî türe dönüşen Arapça maktellerin¹⁰ günümüze ulaşanları içerik açısından incelendiğinde Kerbelâ olayı sırasında kendilerinden bahsedilen Ehl-i Beyt kadınlarının genellikle Ali-Fâtıma evladına mensup oldukları görülmektedir. Kerbelâ olayı sırasında, Hz. Hüseyin'in şehid edilmesinin ardından çadırların yağmalanması sırasında, Kûfe'de Ubeydullah b. Ziyâd'ın huzurunda, Dımaşk yolculuğunda ve Yezîd'in sarayında, Medîne'ye dönüşte kendilerinden bahsedilen kadınlar arasında Hz. Hüseyin'in eşi veya Ali b. Hüseyin Zeynelâbidîn'in annesi olması bağlamında Şehrbânû'dan sözedilmemektedir. Erken dönem maktel yazarlarından Ebû Mihnefe (ö. 157/773-774) nisbet edilen *Maktelü'l-Hüseyn*'de olduğu gibi, Taberî'nin Ebû Mihnefe'ten aktardığı *Maktelü'l-Hüseyn*'de Kerbelâ olayı ve sonrasında Zeyneb, Rukiyye, Ümmü-külsüm ile Sükeyne'den bahsedilirken¹¹ Şehrbânû'dan sözedilmemektedir. Bir diğer ünlü Arapça maktel olan Ebû'l-Ferec el-İsfahânî'nin (ö. 356/967) *Mekâtîlü't-Tâlibiyyîn* adlı eserinin Kerbelâ'yla ilgili kısmında da aynı durum söz konusu olup Zeyneb bt. Ali gerek Kerbelâ'da, gerekse olayın ardından Kûfe'ye ve Dımaşk'a götürülürken Ehl-i Beyt'i koruyup kollayan kadın olarak gösterilmektedir.¹² Zeynelâbidîn'in annesinin ümmüveled olduğunu kaydetmekle yetinen¹³ İsfahânî'nin, muhtemelen kendisinin de mensûb olduğu Ümeyyeoğulları'nı övme amacıyla Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da şehid edilmiş bir diğer oğlu Ali b. Hüseyin'in annesi Leylâ bt. Ebû Mürre'yle ilgili Muâviye b. Ebû Süfyân'dan aktardığı detay dikkat çekmektedir.¹⁴ İsfahânî'nin çağdaşı olan hadis alimi

¹⁰ Bkz. Sebastian Günther, "Maqâtil Literature in Medieval Islam", *Journal of Arabic Literature* 25 (1994): 192-212; Khalid Sindawi, "The Image of Husayn Ibn 'Alî in "Maqâtil Literature", *Quaderni di Studi Arabi* 20-21 (2002-2003): 79-104.

¹¹ Ebû Mihnefe Lût b. Yahyâ, *Maktelü'l-Hüseyn ve masra'u ehli beytihi ve ashâbihi fi Kerbelâ* (Kum: Menşûrât-i Rızâ, 1391), 129-133, 154-155. Krş. Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târîhu't-Taberî: Târîhu'l-ümem ve'l-mülük*, thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm (Beyrut: Dâru Süveydân, 1967), 5:446-447, 452, 456-457.

¹² Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, *Mekâtîlü't-Tâlibiyyîn*, thk. es-Seyyid Abbas Ahmed Sakr (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1946), 115-116.

¹³ el-İsfahânî, *Mekâtîlü't-Tâlibiyyîn*, 119.

¹⁴ Ali b. Hüseyin'in annesinin Leylâ bint Ebû Mürre es-Sakafî, Leylâ'nın annesinin ise Meymûne bint Ebû Süfyân b. Harb olduğu için, Ali b. Hüseyin'in Benî Hâşim'in şecâati, Benî Ümeyye'nin cömertliği

Süleyman b. Ahmed et-Taberânî'ye (ö. 360/971) atfedilen *Maktelü'l-Hüseyn*'de Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da katledilen çocuklarının annelerinin isimlerini ihtivâ eden listede¹⁵ veya herhangi bir bağlamda Ali b. Hüseyin'in annesi olarak Şehrbânû'dan bahsedilmemektedir.

Daha geç dönem Arapça maktellerden, VII./XIII. yüzyılın ünlü İsnâaşeriyye alimi İbn Tâvûs'un (664/1266) Hz. Hüseyin'in meşhedini ziyaret edenlerin kendileriyle birlikte getirmesi amacıyla yazdığı¹⁶ *el-Lühûf fi qatle't-tüfûf*unda da Kerbelâ kadınları arasında Zeyneb, Ümmü-külsûm, Rukiyye, Fâtıma, Rebâb, Sükeyne'den bahsedilirken,¹⁷ Şehrbânû'dan söz edilmemektedir. Yaklaşık aynı döneme ait İmâmiyye alimlerinden İbn Nemâ el-Hillî'nin (ö. 645/1247-48) *Müsîru'l-ehzân* isimli Arapça maktelinde de Şehrbânû'dan bahsedilmezken, Zeyneb Kerbelâ kadınları arasında en etkin figür olarak gözükmektedir.¹⁸

İranlı İmâmiyye alimi İbn Şehrâşûb'un (ö. 588/1192) Ali evladına dair kaleme aldığı, önemli bir faslı Hz. Hüseyin'e ve Kerbelâ olayına tahsîs ettiği *Menâkibü âli Ebî Talib* isimli eserinde aktardığı bilgilerin, Kerbelâ olayı bağlamında Şehrbânû'yla ilgili veriler açısından bir istisnâ oluşturduğu söylenebilir. İbn Şehrâşûb Hz. Ömer döneminde Medine'ye getirilen Fars esirler arasında bulunan Yezdicerd'in iki kızının Hz. Ali tarafından özgür bırakıldığını, birisinin Hz. Hüseyin, diğerinin Muhammed b. Ebû Bekir'le evlendirildiğini kaydetmektedir.¹⁹ Yezdicerd'in kızı için diğer isimlere göre Şehrbânû ismini doğru bulan İbn Şehrâşûb²⁰, onun Kerbelâ sonrasında Kûfe'ye götürülen diğer Ehl-i Beyt üyeleri arasında bulunmadığını, nitekim Hz. Hüseyin'in şehadetinin ardından kendisini Fırat'a atarak öldürdüğünü nakletmektedir.²¹

Erken dönem Arapça örneklerden farklı olarak, Türk-Fars kültür çevrelerinde yetişmiş gayri-Arap müelliflere ait geç dönem Arapça maktellerde Şehrbânû'dan bahsedilmektedir. Fâzıl Derbendî olarak bilinen Kaçarlar (1796-1925) dönemi din alimi Ağa b. Âbid'in (ö. 1285/1870)

ve Benî Sakîf'in büyüklüğü gibi meziyetleri kendisinde birleştirdiğine dair Muâviye b. Ebû Süfyân'ın rivayeti için bkz. İsfahânî, *Mekâtîlü't-Tâlibiyyin*, 80.

¹⁵ Süleyman b. Muhammed et-Taberânî, *Maktelü'l-Hüseyn*, thk. Muhammed Şecâ Dayfullâh (Küveyt: Dârü'l-evrâdi, 1412/1992), 38.

¹⁶ Ali b. Mûsâ İbn Tâvûs, *el-Lühûf fi katle't-tüfûf* (Beyrut: Müessesetü'l-'ilmiyyi li'l-matbû'ât, 1414/1993), 87.

¹⁷ İbn Tâvûs, *el-Lühûf*, 140-141, 147, 151, 167-169, 181, 220.

¹⁸ Örneğin bkz. İbn Nemâ el-Hillî, *Müsîrü'l-ehzân va münîrü sübüli'l-eşcân* (Kum: Matba'atü'l-Emîr, 1406), 49, 69 vd.

¹⁹ Reşidüddin Muhammed İbn Şehrâşûb, *Menâkibu âli Ebî Talib*, thk. Yûsuf el-Bekâ'î (Beyrut: Dârü'l-Edvâ, 1412/1991), 4:55-56.

²⁰ İbn Şehrâşûb, *Menâkib*, 4:189.

²¹ İbn Şehrâşûb, *Menâkib*, 4:121.

İksîrû'l-'ibâdât isimli Arapça maktelinde, Hz. Hüseyin'in şehadetinden sonra Şehrbânû'nun kendisini Fırat'a attığına dair İbn Şehrâşûb'dan gelen bilgilerin doğru olmadığı, bahsedilen kadının Ali b. Hüseyin'in annesi ve Yazdicerd'in kızı Şâhzenân olamayacağı; zîrâ Şâhzenân'ın Zeynelâbidîn'i doğururken vefat ettiğini bildirir.²² Müellif Hz. Hüseyin'in eşi olarak Sâsânî prensesiyle ilgili kendi döneminde İran kültür çevresinde bilinen menkıbevî bir rivayeti aktarmaktadır: "Mûteber tarih kitaplarında" geçen bu rivayete göre Kerbelâ'ya katılan Şehrbânû Ali b. Hüseyin'in değil, Kâsım'ın eşi Fâtîma'nın annesidir. Hz. Hüseyin'in şehâdetinin ardından vasiyeti üzerine onun atıyla Rey'e giden Şehrbânû, kendisiyle birlikte götürdüğü kızı Fâtîmâ'yı "dayıları kefil olur" umuduyla Rey yakınında bir yerde bırakmış, kendisi ise o civardaki bir dağda kaybolmuştur. Fâzıl Derbendî Rey yakınlığındaki bu dağın tepesinde Şehrbânû'nun elbisesinin bir kısmının hâlâ gözüktüğüne, bu dağa "erkek bebek bekleyen hâmile kadınların" yaklaşmadığına dair halk inancını da eklemektedir.²³ Derbendî'nin aktardığı bu menkıbevî rivayet en geç XV. yüzyılda İran'da var olduğu anlaşılan "Bîbî Şehrbânû" kültürünün XIX. yüzyılda da devam ettiğini göstermektedir.

Fars kültür çevresinde yetişmiş son dönem İmâmiyye alimlerinden Abbas Kummî'nin (ö. 1294—1359/1875-1941) *Nefesü'l-mehmûn* isimli Arapça maktelinde de Yazdicerd'in kızı Şahzenân'la ilgili Şeyh Müfîd'den aktarılan rivayete yer verilmektedir.²⁴ Ali b. Zeynelâbidîn'in annesinin kimliği konusunda farklı rivayetlere yer veren müellif, asıl isminin "Sülâfe", lâkabının "Şâhzenân" olduğuna, Hz. Ali tarafından "Şehrbânû" ismi verildiğine dair rivayetleri tercih etmektedir.²⁵ Doğduğunda annesini kaybeden Ali b. Hüseyin'in babasının ümmüveledlerinden birisi tarafından büyütüldüğünü aktaran Kummî, böylece onun daha sonra evlendirdiği bu kadının kendi annesi olduğuna dair iddiaları da tekzîb etmektedir.²⁶ Kummî, Kerbelâ esirlerinin Kûfe'den Dımaşk'a yolculukları sırasında Halep yakınlarında bir yerde Hz. Hüseyin'in ismi zikredilmeyen eşinin erken doğum yaptığından ve Muhassin ismi verilen bu çocuğun vefat ederek doğduğu yerde defnolduğundan, bahsi geçen yerde Hemdâni emiri Seyfûddeve (ö. 356/967) tarafından "Meşhedü's-sakt" isimli bir meşhed

²² Ağa ibn Âbid Fâzıl Derbendî, *İksîrû'l-'ibâdât fî esrâri's-şehâde*, thk. Şeyh Muhammed Cumabâdî (Manama: Şirketü'l-Mustafâ li'l-hademâti's-sakâfiyye, 1994), 3:133.

²³ Fâzıl Derbendî, *İksîrû'l-'ibâdât*, 3:137-138.

²⁴ Abbas ibn Muhammed Rıza el-Kummî, *Nefesü'l-mehmûn fî musîbeti Seyyidine'l-Hüseyni'l-Mazlûm* (Beyrut: Dârü'l-Mehecce'ti'l-beydâ, 1992), 476.

²⁵ Abbas Kummî, *Nefesü'l-mehmûn*, 478-479.

²⁶ Abbas Kummî, *Nefesü'l-mehmûn*, 479.

yaptırıldığından bahsetmektedir.²⁷ İleride üzerinde durulacağı üzere, olay kurgusu birbirinden tamamıyla farklı olmakla birlikte Farsça ve Türkçe maktelerde Halep şehrinin Şehrbânû'yla ilgili rivayetler bağlamında özel bir konumu bulunmaktadır.

B. Farsça Maktelerde Şehrbânû: Makteli Farslaştırma Unsuru

Erken dönem Arapça örnekleriyle kıyaslandığında Farsça maktelerde²⁸ Kerbelâ kadınları arasında Şehrbânû'yla ilgili bilgiler önemli miktarda ve kesinlik arz eden yapıda olup, ayrıca detaylarında millî-dinî açıdan anlamlı mesajlar da içermektedir. Hüseyin Vâiz-i Kâşifî'nin (ö. 910/1504-1505) geniş bir coğrafyaya yayılması nedeniyle "ravzahân" diye adlandırılan özel okuyucu kesimin ortaya çıkmasına sebep olacak kadar ünlü *Ravzatü's-şühedâ'sı* Şehrbânû'yla ilgili bu tespiti doğrulayan önemli bir Farsça maktel örneğidir. Kerbelâ'ya katılan Ehl-i Beyt kadınları arasında Ali-Fâtıma evladını ön plana çıkaran Arapça maktelerden farklı olarak Kâşifî'nin *Ravzatü's-şühedâ'sında* Şehrbânû özel bir konuma yerleştirilmektedir. Kerbelâ'da konakladıklarında başlarına gelecek musîbetin ardından feryâd u figân ederek ağlamaması için Hz. Hüseyin'in Şehrbânû'yu özellikle uyarması;²⁹ 9 Muharrem gecesini ev halkına genel anlamda vasiyette bulunduğu halde, kendisinden sonra Şehrbânû'ya babasız kalacak çocuklarının acılarına nasıl tahammül edeceğini sorması;³⁰ Ali b. Hüseyin'in (Aliyy-i Ekber) Kerbelâda şehid olması³¹ ve Hz. Hüseyin'in bebeğinin boğazından okla vurulması sahnesinde³² Şehrbânû'nun ağıt yakması; soyunu devam ettirecek oğlu Ali'ye vasiyetinin ardından savaş meydanına giden Hz. Hüseyin'e silahlarını vererek kendisini en son yolcu eden aile üyesi olarak Şehrbânû'nun gösterilmesi³³ gibi örneklerle Şehrbânû Hz. Hüseyin'in defalarca özel hitap ettiği ve kendisinden sonra çocuklarının sorumluluğunu üstlenmesini istediği eşi olarak takdim edilir.

Kâşifî'nin Şehrbânû'yla ilgili üzerinde durduğu bir diğer husus, Hz. Hüseyin'in şehadetinin ardından kendisine dokunulmayacağına dair güvencedir. Hz. Hüseyin'in şehid edileceğini anlayan Şehrbânû kendisinin

²⁷ Abbas Kummî, *Nefesü'l-mehmûn*, 611-613.

²⁸Farsça maktelerle ilgili bkz. Charles Ambrose Storey, *Persian Literature: a bio-bibliographical survey*, (London: The Royal Asiatic Society 1970-72), 1/1: 212-235; Ertekin, "Arapça, Farsça ve Türkçe Maktel-i Hüseyinler", *Âşinâ Dergisi* 7/23-24 (2006): 84-86; Elnure Azizova, *Kerbelâ Vak'ası* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, SBE, Yüksek Lisans Tezi, 2001), 102-110.

²⁹ Mevlânâ Kemâlüddîn Hüseyin b. Alî-i Beyhakî el-Kâşifî, *Ravzatü's-şühedâ*, Thk. Hasan Zülfikârî – Ali Tasnîmî (Tahrân: Mu'în, 1390), 491-492.

³⁰ Kâşifî, *Ravzatü's-şühedâ*, 510-511.

³¹ Kâşifî, *Ravzatü's-şühedâ*, 609-610.

³² Kâşifî, *Ravzatü's-şühedâ*, 613-614.

³³ Kâşifî, *Ravzatü's-şühedâ*, 616.

garip olduğunu, Hz. Peygamber sebebiyle diğer Ehl-i Beyt kadınları saygı görecekken düşmanların kendisine eziyet edeceğinden duyduğu endişeyi iletince Hz. Hüseyin, kimseden zarar görmeyeceğini ve ebedî olarak kendisine saygı duyulacağını vadedmiştir.³⁴ Hz. Hüseyin'in şehid edilmesinin ardından atının Şehrbânû'ya geleceğini ve onu Allah'ın takdîr ettiği yere götüreceğini vasiyet ettiğine dair bir diğer rivayetten de bahseden Kâşifi bu rivayetin doğru olmadığını, Şehrbânû'nun Dımaşk yolculuğu sırasında da Hz. Hüseyin'in yakınları arasında bulunduğunu kaydetmektedir.³⁵ Kâşifi'nin doğru bulmadığı yukarıdaki rivayet XV. yüzyılın sonu, XVI. yüzyılın başlarında Fars kültür çevresinde Şehrbânû kültürünün gelişim sürecinden de haber vermektedir.

Konuyla ilgili Kâşifi'nin maktelindeki en önemli husus Kisrâ Yezdicerd'in Şehrbânû/Şâhzenân olarak isimlendirilen kızının Hz. Hüseyin'le evlenmesi sayesinde Zeynelâbidîn'in "peygamberlikle melikliği birleştirdiği"nin vurgulanmasıdır³⁶. Kâşifi, sadece Zeynelâbidîn'in değil, anne ve baba bir kızkardeşi Fâtıma sebebiyle Hz. Hasan'ın soyunun da peygamberlikle melikliği birleştirmiş olduğunu ileri sürmektedir.³⁷ Böylece, klasik Arapça maktelerde Hz. Hüseyin'in eşi ve soyunu devam ettiren çocuğunun annesi olarak kendisinden bahsedilmeyen Şehrbânû, Kâşifi'nin maktelinde sadece Kerbelâ kadınları arasında özel bir konuma getirilmemekte, aynı zamanda peygamberlikle melikliğin birleşmesine hizmet eden bir Sâsânî prensesi olarak sunulmaktadır.

Ününü müellifinin dinî otoritesine borçlu olan bir diğer Farsça maktel Safevî döneminin meşhûr İmâmiyye alimi ve şeyhülislamı Muhammed Bâkır el-Meclisî'nin (ö. 1110/1698-99 [?]) *Cilâ'ü'l-'uyûn* adlı eserinde Şehrbânû'nun hayatıyla ilgili anlatılanlar yaklaşık üç asır önce yazılmış *Ravzatü's-şühedâ*'dan büyük ölçüde farklıdır. Meclisî Hz. Hüseyin'in çocukları ve hanımları hakkında bilgi verirken Ali b. Hüseyin Zeynelâbidîn'in annesinin Yezdicerd'in kızı Şâhzenân/Şehrbânû olduğunu kaydetmekte³⁸ ve Şehrbânû'nun Hz. Ömer döneminde Medine'ye getirilmesiyle ilgili 5. imâm Muhammed Bâkır'dan gelen rivayetin detaylarına yer vermektedir: Medine kızları Şehrbânû'nun güzelliğini seyretmek için toplaşmış; Hz. Ömer yüzünü görmek istediği zaman Şehrbânû yüzünü kapayarak halifenin gazabına neden olmuş; Hz. Ali Şehrbânû'nun serbest bırakılmasını ve kendisine eş

³⁴ Kâşifi, *Ravzatü's-şühedâ*, 623.

³⁵ Kâşifi, *Ravzatü's-şühedâ*, 623.

³⁶ Kâşifi, *Ravzatü's-şühedâ*, 713-716.

³⁷ Kâşifi, *Ravzatü's-şühedâ*, 715.

³⁸ Muhammed Bâkır b. Muhammed Takî el-Meclisî, *Cilâ'ü'l-'uyûn*, thk. Seyyid Alî İmâmîyân (Kum: yy. ty.), 826.

seçmesine müsaade edilmesini sağlamış; Şehrbânû'nun Hz. Hüseyin'i seçmesi üzerine Hz. Ali oğlunu "bu kadın sana dünyanın en hayırlısını doğuracaktır" sözleriyle müjdelemiştir.³⁹

Annesinin Ali b. Hüseyin'i doğururken vefat ettiğini belirten Meclisî, babasının vefatından sonra onun kendi annesini evlendirdiğine dair rivayetleri doğru bulmamaktadır.⁴⁰ Şehrbânû'nun Hz. Ali veya Hz. Osman döneminde esir edildiğine dair rivayetlere de değinen Meclisî, Zeynelâbidîn'in annesiyle ilgili çelişkili rivayetleri değerlendirirken iki farklı rivayetten birisinin ravisinin muhtemelen yanlıya düştüğünü, dolayısıyla Yezdicerd'in kızının Hz. Ömer döneminde esir edildiğine dair 5. imâm Bâkır'dan gelen rivayetin doğru olduğunu kabul etmektedir.⁴¹

Diğer taraftan Meclisî daha önce Arapça maktelerde rastlanmayan, Kâşifî'nin de bahsetmediği bir hususa, müslümanlar tarafından esir edilmeden önce Şehrbânû'nun Hz. Peygamber, Hz. Fâtıma ve Hz. Hüseyin'le rüya aracılığıyla görüştüğüne dair rivayete yer vermektedir: Müslümanların Sâsânî fetihleri sırasında Şehrbânû bir rüyâ görmüş, bu rüyâda Hz. Peygamber kendisini Hz. Hüseyin'le nikahlamış, o günden sonra imâmet semasının güneşinin sevgisi kalbine dolmuştur. Yine Şehribânû'nun rüyasında gördüğü ve telkiniyle müslüman olduğu Hz. Fâtımâ, kısa zamanda babasının müslümanlara yenileceğini, kendisinin esir alınacağını haber vermiş ve Allah'ın koruması altında dokunulmadan Hz. Hüseyin'e ulaşacağını vadetmiştir. Medine'ye ilahî koruma altında ulaşan Şehrbânû, Hz. Peygamber'in rüya aracılığıyla kendisiyle tanıştırdığı Hz. Hüseyin'i eş olarak seçmiştir.⁴² Kâşifî gibi Meclisî de Şehrbânû sayesinde Allah'ın Arap ve Acem'den seçtiği Hâşimoğulları ve Farslar arasında kurulan nikahın önemini vurgulamakta ve bu sebepten Zeynelâbidîn'in "İbnü'l-hiyarateyn" olarak adlandırıldığını kaydetmektedir.⁴³

Şüphesiz her iki Farsça maktelde millî kimlik unsuru olarak Şehrbânû'yla ilgili üzerinde durulan en önemli ortak nokta, Farsların seçilmişliği konusudur. Şehrbânû'nun Hz. Hüseyin'le evliliği Arabın en faziletlisi olan Benî Hâşim'le Acemin en faziletlisi olan Farsları birleştirmiştir. Meclisî'nin maktelinde özellikle Şehrbânû'ya karşı tutumu açısından Hz. Ömer-Hz. Ali karşıtlığı dikkat çekmektedir. Amir-Moezzi'nin de vurguladığı gibi, 5. imâm Bâkır'a nisbet edilen bu rivayette Kısra Yezdicerd'in kızına karşı

³⁹ Meclisî, *Cilâu'l-'uyûn*, 827. Krş. Saffâr Kummî, *Besâirü'd-derecât*, 1:593-594.

⁴⁰ Meclisî, *Cilâu'l-'uyûn*, 831-833.

⁴¹ Meclisî, *Cilâu'l-'uyûn*, 832.

⁴² Meclisî, *Cilâu'l-'uyûn*, 833.

⁴³ Meclisî, *Cilâu'l-'uyûn*, 827.

tavır bakımından ortaya konan Hz. Ömer ve Hz. Ali imajı, ayrıca Şehrbânû'nun doğacak olan imâmın annesi olacağına Hz. Ali tarafından müjdelenmesi gibi, özellikle Şîfî Farslar için millî-dinî açıdan önem arzeden başlıca hususlar⁴⁴ bulunmaktadır. *Ravzatü's-Şühedâ'* dan farklı olarak *Cilâu'l-uyûn*'da, Sâsânî prensesinin itaatsizliğine ve anlamını bilmediği Farsça sözlere kızarak onu cezalandırmak isteyen Hz. Ömer'in aksine Şehrbânû'yu kollayan, "Anlamını bilmediğin sözlerin seni aşağıladığını nasıl anladın?" sözleriyle halifeye Farsça anlamadığını söylerken Şehrbânû'yla Farsça diyalog kurması özellikle vurgulanan Hz. Ali⁴⁵ karşı taraflar olarak gösterilmektedir.

C. Türkçe Maktelerde Şehrbânû: Makteli Destanlaştırıcı Unsur

Türkçe makteller üzerine çalışmalarıyla bilinen Kenan Özçelik manzum veya mensur olmalarına bakılmaksızın olay kurgusu ve anlatım özellikleri açısından Türkçe maktelleri iki başlıca gruba ayırmaktadır: 1) İlk Türkçe maktel olarak bilinen Yûsuf-ı Meddâh'ın etkisiyle yazılanlar; 2) Kâşifî'nin *Ravzatü's-Şühedâ'*sının çevirileri.⁴⁶ Kanaatimizce genel anlamda birinci grup maktellerle ortak birtakım özellikler taşımakla birlikte, özellikle olay kurgusunda Şehrbânû'yla ilgili veriler açısından Türkçe maktellerin üçüncü bir grubu da bulunmaktadır. Üç maktel grubu konu açısından analiz edilmeden önce, Kerbelâ olayını tarihî kaynaklara en yakın şekliyle ele alan bir Türkçe maktel olarak bilinen⁴⁷ Lâmiî Çelebi'nin (ö. 938/1532) maktelinde sadece bir defa ve dolaylı bir şekilde Şehrbânû'dan söz edildiği için bahsi geçen makteli Tablo 1'e dahil etmediğimizi belirtmeliyiz.⁴⁸

Türkçe ilk maktel olarak bilinen Yûsuf-ı Meddâh'ın (XIV. yy.) *Maktel-i Hüseyin'i* ile benzer olay kurgusuna sahip birinci grup maktelerde Sâsânî prensesi Şehrbânû'yla ilgili veriler iki kategoride değerlendirilebilir: 1) Kerbelâ'ya katılmış Ehl-i Beyt kadınlarından birisi olarak kendisinden bahseden olaylar; 2) Bizzat kendisiyle ilgili olaylar. Birinci kategorideki bilgiler Şehrbânû'nun Kâsım b. Hasan'ın savaş meydanına çıktığı zaman

⁴⁴ Amir-Moezzi, "Shahrbânû", 515.

⁴⁵ Hz. Ali ile Şehrbânû arasında geçen kısa diyalogda Hz. Ali'nin Sâsânî prensesiyle Farsça konuştuğunu iki ayrı yerde vurgulanmaktadır. Bkz. Meclisî, *Cilâu'l-uyûn*, 832-833.

⁴⁶ Özçelik, Lâmiî Çelebi'nin makteli gibi bu iki grup dışında kalan maktel örneğinin de bulunduğunu belirtmektedir. Kenan Özçelik, "Lâmiî Çelebi'nin Kitâb-ı Maktel-i Âl-i Resûl'ü", *Bursalı Lâmiî Çelebi ve Dönemi*, ed. Bilal Kimekli, Süleyman Eroğlu, (Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi, 2011), 274.

⁴⁷ Ertuğrul Ertekin, "Arapça, Farsça ve Türkçe Maktel-i Hüseyinler", 98; Serkan Türkoğlu, "Türk Edebiyatında Maktel-i Hüseyinler ve Bekâî'nin Kitâb-ı Kerbelâ Mesnevisi", *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 58(2017): 110.

⁴⁸ Lâmiî Çelebi, sadece Kerbelâ sonrası yaşanan olağanüstü olaylar çerçevesinde zikrettiği "Deveci olayı" bağlamında Şehrbânû'nun Hz. Hüseyin'le evliliğine işaret etmektedir. Lâmiî Çelebi, *Maktel-i Âl-i Resûl*, thk. Ertuğrul Ertekin (İstanbul: Kevser Yayınları, 2012), 129.

Tablo 1: Türkçe Maktellerin Olay Kurgusunda Şehrbânû

Müellif Şehrbânû'yla ilgili olaylar	I. grup					II. grup				III. grup	
	Yûsuf-ı Mevdâh	Yahyâ bin Bahşî	Nevruz bin İsâ	Hacı Nûreddîn Efendi	Anonim ⁴⁹	Fuzûlî	Âşık Çelebi	Câmi-i Rûmî	Bekâyî	Saykalî ⁵⁰	Anonim ⁵¹
Hz. Ömer'in hilafetinde ordu kumandanı Hz. Ali'nin Kısra hükümdarını katletmesi, Şehrbânû'yu birer erkek ve kızkardeşiyle esir alması										X	X
Hz. Ömer'in Şehrbânû'nun İslâm'ı kabul etmeyen erkek kardeşini öldürmesi, Hz. Ali'nin tavsiyesiyle Şehrbânû'ya ve kızkardeşine süre tanınması										X	X
Şehrbânû'nun diğer adaylar arasından Hz. Hüseyin'i eş olarak seçmesi										X	X
Hz. Ömer'in Şehrbânû'yla Hz. Hüseyin'in nikahını kıyması										X	

⁴⁹ Zühre Değirmenci, *Der Beyân-i Sergüzeşt-i İmâm Hüseyin* (Çanakkale: Onsekiz Mart Üniversitesi, SBE, Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale 2009).

⁵⁰ Makalede Saykalî'nin *Ravzatü's-şühedâ'sının* 1-236. varaklarından yararlanılmış (Saykalî, *Ravzatü's-şühedâ: İnceleme – metin – dizin: I. bölüm 1-236*, thk. Talip Yıldırım, (İstanbul: Bilgeoğuz Yayınları, 2016)), bu varakların dışındaki kısma tekâbülden olayların karşılığı için “?” işareti kullanılmıştır (Eserin yazma nüshalarına ulaşamadığı için ilgili kısma değişiklik yapılamamıştır.)

⁵¹ Mehmet Altunmeral vd., “Bir Maktel-i Hüseyin Örneği”. *Sûfi Araştırmaları – Sufi Studies*, 1 (1) (2010): 61-105.

Şehrbânû'nun kızkardeşinin Hz. Ebû Bekir'in oğluyla evlendirilmesi										X	X
Şehrbânû'nun Hz. Hüseyin'i eş olarak seçmesinin Yezîd'in Kerbelâ olayına kadar sürecekdüşmanlığına sebep olması										X	X
Şehrbânû'nun Hz. Hüseyin'le evlenirken 100 kenizesi bulunduğu, 50 kenizeyi düğün gecesi, 40 kenizeyi oğlu Zeynelâbidîn doğduğunda, Şîrîn isimli kenizeyi ise Hz. Hüseyin beğendiği için azad etmesi						X	X	X	X ⁵²		
Hz. Ali ve Hz. Hasan'ın vefatına ağlayan Ehl-i Beyt kadınları arasında Şehrbânû ve Hz. Âişe'nin de bulunması					X						
Kerbelâ'da konakladıkların da Hz. Hüseyin'in Şehrbânû'ya kendisinden sonra feryâd u						X	X	X	X		

⁵² Şehrbânû'nun oğlu Zeynelâbidîn'in beğenisi üzerine Şîrîn'i azad etmesinden bahsedilmektedir. Hulusi Eren, *Dârendeli Kâtipzâde Bekâyî-Maktel-i Hüseyin: İnceleme-Tenkitle Metin-Sözlük Dizin* (Ankara: Hacettepe Üniversitesi, SBE, Yüksek Lisans Tezi, 2014), 580-581.

figân etmemesini tavsiyesi											
Kâsım b. Hasan Kerbelâ'da savaş meydanına girdiğinde diğer Ehl-i Beyt kadınlarıyla birlikte Şehrbânû'nun da ağlaması	X				X						
Büyük oğlu Ali b. Hüseyin savaş meydanına girdiğinde Şehrbânû'nun ağlaması	X										
Kerbelâ'da Şehrbânû'nun küçük oğlunun ağzından okla vurulması			X		X						
Kerbelâ'da Şehrbânû'nun Hz. Hüseyin'e çocuklarını kime emanet ettiğini sorması						X		X	X		
Hz. Hüseyin savaş meydanına gitmeden önce Şehrbânû'nun kendi akıbetiyle ilgili endişesini bildirmesi, Hz. Hüseyin'in kendisine bir zarar dokunmayacağı nı vadetmesi						X	X	X	X		

Hız. Hüseyin'in şehîd edilmesinin ardından çadırların önüne gelen atına Şehrbânû'nun hitabı						*53	*54		X		
Kerbelâ sonrası çadırların yağmalanması sırasında Hz. Hüseyin'in hatunu olarak Şehrbânû'nun iki kızı ve oğluluyla zikredilmesi	X	X		X ⁵⁵						?	X ⁵⁶
Kûfe'ye başı açık götürülen Kerbelâ kadınları arasında Şehrbânû'nun da bulunması	X	X									
Halep yakınlarında Şehrbânû'nun bir erkek çocuk doğurması, Muhsin/Muhassin isimli bu çocuğun vefat etmesi, mezarının meşhed olarak ziyaret edilmesi	X		X	X	X						
Halep yakınlarında Şehrbânû'nun						X	X	X	X		

⁵³ Fuzûlî'nin maktelinde aynı olayda özel olarak Şehrbânû'dan değil, genel olarak Ehl-i Beyt kadınlarından ("mutahharât-ı Ehl-i Beyt") bahsedilmektedir (Şeymâ Güngör, *Fuzulî: Hadikatü's-Sü'eda* (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987), 431).

⁵⁴ Âşık Çelebi de özel olarak Şehrbânû'dan değil, Ehl-i Beyt kadınlarından ("A'yân-i ehl-i Harem-i Muhterem") bahsetmektedir. Kenan Özçelik, *Âşık Çelebi: Ravzatü's-Şühedâ tercümesi: İnceleme – metin* (İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 2016), 423.

⁵⁵ Oğlundan bahsedilmemektedir. Hacı Nüreddîn Efendi, *Maktel-i Hüseyin*, haz. Mehmet Karaarslan (İstanbul: Önsöz Yayıncılık, 2012), 95.

⁵⁶ Oğlundan bahsedilmektedir. Altunmeral vd., "Bir makteli Hüseyin Örneği", 91-92.

Şîrîn isimli kenizinin ihtida eden bir azizle evlendirilmesi											
Dımaşk'a girişte Saîd Şehrezûlî'nin Ehl-i Beyt kadınlarına örtü dağıtması, Şehrbânû'ya yetmeyince kendi fûtesini ona vermesi	X	X			X ⁵⁷						
Diğer Ehl-i Beyt kadınlarıyla birlikte Şehrbânû ve Hz. Âişe'nin Yezîd'in sarayında bulunması					X						
Şehrbânû'nun Dımaşk'ta tuzak kurarak Yezîd'i öldürmesi									?	X	
Şehrbânû'yla Ümmü-külsûm'un Dımaşk'ta hastalanarak vefat etmesi	X	X	X	X	X ⁵⁸				?	X	

ağlaması, Dımaşk'a başı-boynu açık şekilde götürülen Ehl-i Beyt kadınları arasında zikredilmesi gibi hususlardır. Saîd Şehrezûlî isimli bir sünî bezirganın, başı açık şekilde Dımaşk'a getirilen Ehl-i Beyt kadınlarına kendi tülbentini yırtarak örtü yapması, Şehrbânû'ya yetmediği için üzerindeki futeyi kendisine vermesi⁵⁹ yine bu kategoride değerlendirilebilecek, aynı zamanda Ehl-i Beyt kadınları arasında kendisiyle ilgili bir ayrıcalık olarak da

⁵⁷ Şehrbânû'ya yetmediğinden bahsedilmemektedir. Değirmenci, *Der Beyân-i*, 78-79.

⁵⁸ Şehrbânû ve Ümmü Gülsüm'le birlikte Rukiye'nin de Dımaşk'ta vefat ettiği kaydedilir. Değirmenci, *Der Beyân-i*, 83.

⁵⁹ Krş. Hz. Hüseyin'i seçen Şehrbânû'ya Hz. Ali'nin kendi cüppesini örtü yapmasıyla ilgili rivayet (Beyhakî, *Lübübü'l-ensâb*, 1/346-347).

görülebiyecek bir husustur.⁶⁰ Medine'ye dönmeden önce Şehrbânû'nun Ümmü-külsüm'la birlikte Dimaşk'ta vefat etmesi⁶¹ de ölümüyle Ehl-i Beyt kadınlarıyla ortak bir kaderi paylaştığı şeklinde yorumlanabilececek bir diğere detaydır.

Birinci grup maktelerde Şehrbânû'nun bizzat kendisiyle ilgili bilgiler ise Hz. Hüseyin'in hanımı ve çocuklarının annesi olması bağlamındadır. Detaylarında bazı farklılıklar bulunmakla birlikte maktelerde "büyük oğlu" Ali b. Hüseyin savaş meydanına çıktığı zaman onu vazgeçirmeye çalışan, küçük oğlu ağzından vurularak katledilen, Kerbelâ sonrası çadırların yağmalanması sırasında iki kızıyla birlikte ağlayan ve "küçük oğlunu" eteğiyle gizleyen, Halep yakınlarında bir erkek çocuk doğuran ve Muhsin/Muhassin isimli bu bebeği orada ölen Şehrbânû, Hz. Hüseyin'in eşi ve büyüklü-küçüklü çocuklarının annesi olarak kendisinden sıkça sözedilen kadındır.⁶²

Tablo 1 ve Tablo 2'den de anlaşılacağı üzere *Ravzatü's-şühedâ*'nın çevirisi olan⁶³ veya çevirisinin etkisinde kaleme alınan ikinci grup Türkçe maktelerde Şehrbânû'yla ilgili olaylar kurgu açısından Kâşifî'nin makteline paralellik arz etmektedir.⁶⁴ Bununla birlikte ikinci grup Türkçe maktelerde, konuyla ilgili kaynak metnin orijinalinden farklı bir husus dikkat çekmektedir. Hacim olarak küçük olmasına rağmen maktelin okunduğu toplumun millî kimliğiyle ilgili büyük önem arzeden bu farklılık, Kisrâ Yezdicerd'in kızı Şehrbânû'nun Hz. Hüseyin'le evlenmesi sonucunda Ali b.

⁶⁰ Kenan Özçelik, *Yûsuf-ı Meddâh ve Maktel-i Hüseyin: İnceleme – Metin – Sözlük* (Ankara: Ankara Üniversitesi, SBE, Yüksek Lisans Tezi, 2008), 273, 290-292; Mehmet Akif Gülsüm, *Yahyâ Bin Bahşî'nin Maktel-i Hüseyin adlı mesnevisi: İnceleme ve metin* (Kırklareli: Kırklareli Üniversitesi, SBE, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 168-169; Yüksel, *Nevruz Bin İsa'nın Manzume-i Kissa-i Kerbelası: Varak 70a-139b* (Ordu: Ordu Üniversitesi, SBE, Yüksek Lisans Tezi, 2012), 94, 102; 123-124; Değirmenci, *Der Beyân-i*, 64, 77.

⁶¹ Özçelik, *Yûsuf-ı Meddâh*, 323; Gülsüm, *Yahyâ Bin Bahşî*, 181-182; Hacı Nüreddin Efendi, *Maktel-i Hüseyin*, 121; Yüksel, *Nevruz Bin İsa*, 145; Değirmenci, *Der Beyân-i*, 83.

⁶² Özçelik, *Yûsuf-ı Meddâh*, 260-261, 289; Hacı Nüreddin Efendi, *Maktel-i Hüseyin*, 96, 108; Değirmenci, *Der Beyân-i*, 77-78; Gülsüm, *Yahyâ Bin Bahşî*, 140; Yüksel, *Nevruz Bin İsa*, 122.

⁶³ Kenan Özçelik, Kâşifî'nin *Ravzatü's-şühedâ*'sının birbirine yakın zamanlarda yapılmış üç tercümesi olduğunu belirtmektedir: Âşık Çelebi (953/1546), Fuzûlî (yaklaşık olarak 954/1547) ve Câmî-i Mısırî (960/1553) çevirileri (Özçelik, *Âşık Çelebi*, 24-25). *Ravzatü's-şühedâ*'nın daha erken çevirisi Muhammed bin Hüseyin Kâtib Nişâti tarafından *Şühedânâme* ismiyle 945/1539 senesinde Safevî şahı Tahmasb'ın (1524-1576) isteği üzerine Şiraz şehrinde yapılmıştır. *Şühedânâme*'nin dil özellikleri üzerine yaptığı doktora çalışmasında Möhsün Nağisoğlu'nun kaydettiğine göre, eserin bilinen tek nüshası M-259/13659 katalog numarasıyla Azerbaycan Millî İlimler Akademisi'nin Yazmalar Enstitüsü'nde kayıtlıdır (Möhsün Nağisoğlu, *Seçilmiş Eserleri* (Bakı: Elm, 2017), 2: 12). Henüz yayınlanmamış *Şühedânâme*'nin yazma nüshasından yararlanamadığımız için eser, Tablo 1 ve Tablo 2'ye dahil edilmemiştir.

⁶⁴Güngör, *Hadikatü's-süedâ*, 325, 347, 424, 450, 451, 452; Câmî-i Rûmî (Mısırî), *Sa'âdetnâme* (Milliet, Ali Emiri Trh., 000326), 289a, 305a, 359b, 381a-383a; Özçelik, *Âşık Çelebi*, 370, 469-470, 490-492; Eren, *Dârendeli Kâtipzâde Bekâyî*, 309-310, 353-354, 532, 580-581, 586.

Hüseyin'in "peygamberlikle melikliği birleştirdiği"ne dair Kâşifî'nin *Ravzatü's-şühedâ*'daki yaklaşımının⁶⁵ ikinci grup Türkçe maktelerde bulunmamasıdır. Kâşifî bu hususu eserin Kerbelâ olayıyla ilgili kısmında değil, on iki imâmın biyografisinden de bahsettiği hâtîme kısmında Ali b. Hüseyin Zeynelâbidîn'den söz ederken aktarmaktadır. Çeviri özelliği açısından orijinal metne yakın olmakla birlikte *Ravzatü's-Şühedâ*'nın bilinen en erken Türkçe çevirisi olan Nişâtî'nin *Şühedânâme*'sinde hâtîme kısmı bulunmamaktadır.⁶⁶ Âşık Çelebi'nin *Ravzatü's-şühedâ* çevirisinde de hâtîme kısmı bulunmayıp, eser onuncu fasıldan sonra kısa bir münacatla tamamlanmaktadır.⁶⁷ Dârendeli Kâtipzâde Bekâyî'nin *Maktel-i Hüseyin*'i de Kerbelâ yolcularının Medine'ye dönmesiyle ilgili bilgilerin ardından Bekâyî'nin nazm tarihine dair mısralarıyla tamamlanmakta⁶⁸; Câmî-i Rûmî'nin *Saâdetnâme* isimli *Ravzatü's-şühedâ* tercümesi on bâbdan oluşup, Ehl-i Beyt'in Şam yolculuğu da onuncu bâba dahil edilmiş, özel olarak on iki imam hakkında bilgi ve duadan oluşan hâtîme kısmı bulunmamaktadır.⁶⁹ Dolayısıyla, Fuzûlî'nin *Hadikatü's-süedâ*'sı istisna edilirse, ikinci grup Türkçe maktelerde Kâşifî'nin maktelindeki gibi on iki imâmdan bahseden hâtîme kısmına rastlanmamaktadır. Fuzûlî ise *Hadikatü's-süedâ*'sının hatime kısmında on iki imamın biyografisiyle ilgili altbaşlıkta 4. imâm Zeynelâbidîn'le ilgili bilgileri onun doğum ve vefat tarihleri, çocuklarının sayısı ile sınırlı tutmuş, annesinden ve onun sayesinde peygamberlikle melikliğin birleştirilmesi gibi önemli bir husustan bahsetmemiştir.⁷⁰

Aktarılanlarla ilgili Tablo 2'den de görüldüğü gibi Kâşifî'nin maktelinin hâtîme kısmında "Kisrâ Yezdicerd b. Şîrûye b. Pervîz b. Hürmüz b. Nûşîravân el-Melik el-Âdil"ın kızı olarak Hz. Hüseyin'le evliliği sebebiyle peygamberlikle melikliği birleştiren, sadece Hz. Hüseyin'in değil, Hz. Hasan'ın da soyunun peygamberlikle melikliği birleştirmesine vesile olan, böylece İslam Peygamberi'nin her iki torunundan soyunu Sâsânî

⁶⁵ Kâşifî, *Ravzatü's-şühedâ*, 715.

⁶⁶ Nağisoğlu, bunun sebebinin Nişâtî'nin çeviri için aldığı kaynak nüsha özelliğiyle ilişkilendirmekte ve Azerbaycan Millî İlimler Akademisi'nin Yazmalar Enstitüsü'nde bulunan *Ravzatü's-şühedâ* yazmalarının sadece birinde hâtîme kısmının bulunmasını argüman olarak göstermektedir. Nağisoğlu, *Seçilmiş Ösârleri*, 2: 67.

⁶⁷ Özçelik, *Âşık Çelebi*, 511-512. Özçelik, Kâşifî'nin *Ravzatü's-şühedâ*'da genel kabul görmüş Ehl-i Sünnet mezhebinin görüşlerine karşı herhangi bir olumsuz bakış açısı ortaya koymamakla birlikte, Şîa mezhebinin bakış açısını yansıtan ifadeleri olduğuna; bir Osmanlı kadısı olarak Âşık Çelebi'nin ilgili kısımları tercüme etmediğine dair örnekler vermektedir. Bkz. Özçelik, *Âşık Çelebi*, 76-78. Ayrıca, Âşık Çelebi'nin on iki imâmdan bahseden hatime kısmını, kaynak metnin kullanılan nüshasında bu kısmın olmaması ihtimali bir yana bırakılırsa, aynı anlayış çerçevesinde çevirmediği düşünülebilir.

⁶⁸ Eren, *Dârendeli Kâtipzâde Bekâyî*, 602-603.

⁶⁹ Krş. Cihan Okuyucu, "Câmî-i Rûmî (Mısırî) ve Sa'âdetnâme'si", *Türkiyat Mecmuası*21 (2011): 304-305.

⁷⁰ Güngör, *Hadikatü's-süedâ*, 484.

Tablo 2: Şehrbânû'yla ilgili veriler açısından Kâşifî'nin *Ravzatü's-Şühedâ*'sıyla Türkçe Çevirilerinin Karşılaştırılması

Müellif					
Olay	Kâşifî	Fuzûlî	Âşık Çelebi	Câmî-i Rûmî	Bekâyî
Şehrbânû sayesinde peygamberlikle melikliğin birleştirilmesi	X				
Şehrbânû'nun Hz. Hüseyin'le evliliği, İmâm Zeynelâbidîn'in doğumu	X	X	X	X	X
Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da konakladıkları zaman şehid edilmesi durumunda dövünmemesi için Şehrbânû'yu uyarması	X	X	X	X	X
Kerbelâ'da Şehrbânû'nun garip olduğu için Hz. Hüseyin'e kendisinden sonra nasıl yaşayacağına dair serzenişi	X	X	X	X	X
Dımaşk yolculuğu sırasında Halep yakınlarında Şehrbânû'yla Zeynelâbidîn'in Şîrîn'i müslüman olmuş bir azizle evlendirmeleri	X	X	X	X	X
Şehrbânû'nun Dımaşk yolculuğunda Ehl-i Beyt'in yanında bulunması	X	X	X	X	X

hanedanının varisi olarak devam ettiren, Fars kimliğiyle ön plana çıkarılmış bir Şehrbânû imajına *Ravzatü's-Şühedâ*'nın Türkçe çevirilerinde rastlanmamaktadır. Kâşifî'nin Şehrbânû'dan bahsettiği neredeyse bütün olayların ikinci grup Türkçe maktelerde bulunmasına karşılık, *Ravzatü's-Şühedâ*'nın hâtîme kısmında bulunan Şehrbânû'yla ilgili böylesine önemli bir hususun müellifler/mütercimler tarafından fark edilmemesi olasılığı azdır. Bu husus, Nişâtî'nin *Şühedânâme*'siyle ilgili Möhsün Nağısoylu'nun ifade ettiği gibi tercüme için kullanılan nüshaya bağlı bir durum ile⁷¹ veya Âşık Çelebi'nin *Ravzatü's-Şühedâ Tercümesi*'nde mezhep hassasiyetiyle ilgili konulardan verdiği örneklerle Kenan Özçelik'in belirttiği gibi kaynak metnin yazarıyla Türkçe'ye çeviren müellifin dinî temayüllerindeki farklılıklarla⁷² açıklanabilir. Fakat, *Hadîkatü's-süedâ*'da görüldüğü gibi çeviri için esas alınan Farsça nüshada bulunan hâtîmenin on iki imamla ilgili kısmı Türkçe'ye aktarılırken, genel olarak Şehrbânû'dan, özellikle onun bu önemli

⁷¹Nağısoylu, *Seçilmiş Ösârleri*, 2: 67.

⁷²Özçelik, *Âşık Çelebi*, 76-78.

misyonundan bahsedilmemesinin başlıca sebebi, eserin Türk toplumunda okunmak üzere tercüme/telif edilmiş olmasıdır. Bu husus çoğunlukla XVI. yüzyıl Osmanlı-Safevî sahasında yapılmış bu çevirilerin muhataplarının yönetim ve toplum olarak Türk-Müslüman kimliğine sahip olmalarıyla açıklanabilir. Bunu destekleyen bir diğer maktel örneği olarak XIX. yüzyıl Azerbaycan alimi Abbaskulu Ağa Bakühanlı'nın *Riyâzü'l-Kuds*'ü gösterilebilir. Meclisî'nin *Cilâu'l-'uyûn*'unun özet çevirisi olan bu maktelde Ali b. Hüseyin Zeynelâbidîn'den bahsedilirken, Şehrbânû'yla ilgili kaynak metinde verilen geniş bilgiler "Yezdicerd-i pâdişâh-ı Acemin kızıdır, bazıları Şâhzenân demişler" şeklinde özetlenmiş, annesi sebebiyle Zeynelâbidîn'in "İbnü'l-hiyarateyn" olmasından da bahsedilmemiştir.⁷³

Tablo 1'de Sabir Saykalî'nin (ö. 1212/1797) *Ravzatü's-şühedâ'sı* ve anonim bir Türkçe maktelle örneklendirilen üçüncü grup Türkçe makteller, Şehrbânû'yla ilgili bazı veriler açısından birinci grup maktellere paralellik arz etmekle birlikte, içerik ve olay kurgusuna göre ilk iki gruptan farklıdır. Konu açısından başlıca fark Şehrbânû'nun eş adayları arasındaki tercihinin, Yezîd b. Muâviye'nin Hz. Hüseyin'e karşı adâvetine sebep olduğu şeklinde destansı olay kurgusu üzerinden anlatılmasıdır. Hz. Ömer döneminde Şehrbânû'nun esir olarak Medîne'ye getirildiğine dair 5. imâm Bâkır'a nisbet edilen rivayete bazı destansı unsurlar eklenmekle oluşturulmuş bu anlatıda olaylar şöyle gelişmektedir: Halifeliği döneminde Hz. Ömer'in Sâsânî üzerine gönderdiği ordu kumandanı Hz. Ali Kısra'yı yenmiş, Hürmüz adlı oğlunu, Şehrbânû ve Nâznûş/Mâriyûse isimli kızlarını esir olarak Medine'ye getirmiştir. Hz. Ömer, Yezdicerd'in İslam'ı kabul etmeyen oğlunu katletmiş, Hz. Ali ise kızlara süre tanınmasını sağlamış ve onları Hz. Peygamber'in eşi Ümmü Seleme'nin himayesine vermiştir. Müslüman olan kızların evliliğine sıra geldiğinde Şehrbânû, aralarında Hz. Ömer, Hz. Osmân, Hz. Ali, Hz. Hasan, Yezîd b. Muâviye ve Hz. Hüseyin'in de bulunduğu eş adaylarından sonuncusunu seçmiştir. Şehrbânû'nun kendisini değil, Hz. Hüseyin'i seçmesi Yezîd'in Hz. Hüseyin'e karşı husûmetinin de başlangıcı olmuştur.⁷⁴ Yezîd'in kıskançlık motifli düşmanlığının Kerbelâ olayına yol açması, olay sonrası Dımaşk'a götürülen esirler arasında bulunan Şehrbânû'yla evlenme konusunda ısrar etmesi ve Şehrbânû tarafından zekice planlanmış bir suikastle öldürülmesi gibi olay kurgusundaki bu destansı yapı maktelin sonuna kadar sürdürülmüştür.⁷⁵

⁷³ Krş. Meclisî, *Cilâu'l-'uyûn*, 831-833; Abbaskulu Ağa Bakühanlı, *Riyâzü'l-Kudüs* (Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Elyazmalar Enstitüsü, D-140), 79a.

⁷⁴ Saykalî, *Ravzatü's-şühedâ*, 1: 267-280; Altunmeral vd., "Bir Maktel-i Hüseyin Örneği", 74-76.

⁷⁵ Altunmeral vd., "Bir Maktel-i Hüseyin Örneği", 76 vd.

Üçüncü grup makteller Şehrbânû'yla ilgili diğer Türkçe maktelerde bulunmayan destansı unsurlarla birlikte, Hulefâ-yi Râşidîn dönemiyle ilgili Sünnî geleneğe uygun anlatım tarzıyla özellikle ikinci grup maktellerden ayrılmaktadır. Şehrbânû'nun eş tercihinin Yezîd'in Hz. Hüseyin'e karşı düşmanlığına neden olduğu, Kerbelâ olayının böyle bir intikam duygusu yüzünden geliştiğine dair olay kurgusuyla bu makteller, zamanla tarihî-edebrî türe dönüşmüş makteller arasında tarihî anakronizmi en açık şekilde barındıran yapıyla dikkat çekmektedir. Sadece Yezîd b. Muâviye'nin doğum tarihi (26/647 veya 27/648) dikkate alındığında, Hz. Ömer'in vefatından (ö. 23/644) üç-dört yıl sonra doğacak Yezîd'in, onun halifeliği döneminde Hz. Hüseyin'le birlikte Şehrbânû'nun eş adayları arasına katılmasının ve Hz. Hüseyin'e karşı intikam duygusu geliştirmesinin tarihî gerçeklikle örtüşmediği kesindir.

Üçüncü grup maktelleri farklı kılan bu destansı yapı, aynı zamanda bazı detaylarla müellifinin ve muhataplarının erken dönem İslam tarihi algısını da yansıtmaktadır. Nitekim Şehrbânû'nun Hz. Ömer döneminde Medine'ye getirildiğine ve halifeyle aralarında tatsızlık yaşandığına dair 5. imâm Bâkır'a nisbet edilen rivayette, Fars kültürü ve Sâsânî hanedan ailesine yaklaşımı açısından Hz. Ömer ve Hz. Ali karşı kutuplar olarak gösterilirken; üçüncü grup Türkçe maktelerde ilgili rivayet üzerinde yapılan değişiklikler, Hz. Ali ve Hz. Ömer imajını önemli ölçüde değiştirecek kadar rivayeti Sünnî bir edisyondan geçirmiştir. Bu değişikliklere göre Hz. Ömer gibi Hz. Ali de "küffâr" Sâsânî hânedân ailesinin katlinden sorumludur. Nitekim kendi topraklarında Sâsânî hükümdarını katleden kumandan Hz. Ali, Medine'ye esir olarak getirilen veliahtı katleden de Hz. Ömer'dir. Hz. Ömer ve Hz. Ali'nin Şehrbânû'nun eş adayları arasından elenme nedeni ise kendilerinin Kisrâ ailesinin erkeklerinin katilleri olmalarıdır.⁷⁶ Buna rağmen olayın sonunda Hz. Ömer bir halife olarak hutbe okumuş, Şehrbânû'yla Hz. Hüseyin'in nikahını kıyarak gençlere hayır duada bulunmuştur.⁷⁷

Bu maktelerde zamanından erken doğarak(!) Hz. Ömer dönemine yetişen, Şehrbânû'nun eşi olma şansını Hz. Hüseyin'e kaptıran Yezîd b. Muâviye imajıyla, bir taraftan maktel okurları Kerbelâ'ya götüren sürecin siyâsî nedenlerinden uzaklaştırılırken, diğer taraftan Yezîd'in halifeliğinin mimarı olarak babası Muâviye b. Ebû Süfyân'ın olaylarla ilişkisi de en aza indirilmektedir. Bu sebeple bahsi geçen maktelerde bazen savunmacı bir yaklaşımla ideal bir Muâviye imajı çizilmekte veya Hz. Ali'den sonra

⁷⁶ Altunmeral vd., "Bir Maktel-i Hüseyin Örneği", 72-73.

⁷⁷ Saykalî, *Ravzatü's-şühedâ*, 1: 278.

yönetime Yezîd'in geldiği ve Hz. Hasan'ın zehirletilmesi gibi olumsuzlukları gerçekleştirdiği şeklinde anakronizme gidilerek Muâviye'den hiç sözedilmemektedir.⁷⁸ Olay kurgusu açısından birinci grup maktellere yakın olan ve iyi karakterler için sık sık "Sünnî" ifadesinin kullanıldığı anonim *Der Beyân-i Sergüzeşt-i İmâm Hüseyin*'de benzer durum mevzû bahis olup, destansı bir kurgu üzerinden Muâviye b. Ebû Süfyân'la ilgili olumlu bir imaj çizilmiş⁷⁹, ayrıca tarihî gerçekliğe uymayan bilgilerle Hz. Âişe'nin⁸⁰ de maktelin şahıs kadrosuna dahil edilme gereği duyulmuştur. Bu durum bahsi geçen maktellerin destansı yapısının yanı sıra, Arapça ilk örneklerinden farklı, Farsça örneklerinden çok uzak olacak kadar, muhtemelen Türk toplumlarındaki bazı sûfî çevrelere özgü olarak, sahabîlerin de katıldığı Cemel, Sıffin ve Kerbelâ vak'ası gibi İslam tarihinin erken dönem olaylarına yaklaşımının yansımaları gibi değerlendirilebilir.

Sonuç

Genel anlamda Müslümanlar için Hz. Peygamber'in torunu Hz. Hüseyin'in soyunu devam ettiren oğlunun, özel olarak İmâmiyye'nin 4. imâmı Ali b. Hüseyin Zeynelâbidîn'in annesi olduğu ileri sürülen "Şehrbânû"yla ilgili Arapça, Farsça ve Türkçe belli başlı maktel örnekleri karşılaştırmalı olarak incelendiğinde aşağıdaki sonuçlara ulaşılmaktadır:

Mezhebinden bağımsız olarak Ebû Mihnef, Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, Taberânî, İbn Tâvûs, İbn Nemâ Hillî gibi müelliflerin II.-VII./VIII.-XIII. yüzyıllara ait Arapça maktellerinde Kerbelâ'da bulunan Ehl-i Beyt kadınları, Zeyneb bt. Ali başta olmak üzere Ümmü-külsûm, Rukiyye, Sükeyne vs. gibi Ali-Fâtıma evladına mensup olup, Hz. Hüseyin'in eşi veya Ali b. Hüseyin Zeynelâbidîn'in annesi olarak Şehrbânû'dan (veya erken dönem kaynaklarında geçen diğer isimlerinden) sözedilmemektedir. Müstakil bir maktel olmamakla birlikte, Hz. Hüseyin'in biyografisi bağlamında Kerbelâ olayına geniş yer verdiği *Menâkibü Âl-i Ebî Tâlib* isimli eserinde İranlı alim İbn Şehrâşûb'un Hz. Hüseyin'in eşi olarak Sâsânî hükümdarının kızı Şehrbânû'yla ilgili aktardığı bilgiler, Kerbelâ olayı bağlamında Arapça

⁷⁸ Altunmeral vd., "Bir Maktel-i Hüseyin Örneği", 76-77.

⁷⁹ Değirmenci, *Der Beyân-i*, 37-41.

⁸⁰ Hz. Ali'nin hançerle yaralanması, Hz. Hasan'ın zehirlenmesi gibi olayların yaşandığı zamanda Zeyneb, Ümmü-külsûm ve Rukiyye gibi ağlayan Ehl-i Beyt kadınları sırasında Şehrbânû'yla birlikte "Âyişe-yi Sıddîka" veya "Hazret-i Âyişe Ana"nın da ismine rastlanmaktadır (Değirmenci, *Der Beyân-i*, 45, 48). Bu husus, Hz. Ali ve Hz. Hasan dönemleriyle ilgili kronolojik açıdan bir sorun taşımamakla birlikte, 58/678 yılında vefât etmiş Hz. Âişe'nin, 61/680 yılında vukû bulmuş Kerbelâ olayına da katılmış gibi gösterilmesi; Hz. Hüseyin'in savaş meydanına çıktığı sırada ağlayan veya uğradıkları zulüm dolayısıyla Dimaşk camisinde feryâd eden Ehl-i Beyt kadınları arasında da Ümmü-külsûm, Rukiyye ve Şehrbânû'yla birlikte "Âyişe-yi Sıddîka"nın zikredilmesi tarihî gerçekliğe uymamaktadır (Değirmenci, *Der Beyân-i*, 68, 81).

kaynaklarda konunun ele alındığı ilk örneklerden biri olarak değerlendirilebilir. Şahıs kadrosunda Şehrbânû'ya özel yer veren son yüzyıllara ait bazı Arapça maktellerin ise Fâzıl Derbendî ve Abbâs Kummî gibi Türk-Fars kültür çevrelerinde yetişen, İmâmiyye mensubu gayr-i Arap din alimleri tarafından telif edildiği görülmektedir.

Hız. Hüseyin'in, isminin zikredilmesi önemli görülmeyen gayr-i Arap eşiyle ilgili Arapça maktellerdeki bu yaklaşımdan farklı olarak, *Ravzatü's-şühedâ* ve *Cilâ'u'l-'uyûn* gibi Farsça maktellerin şahıs kadrosunda etkin bir konuma yerleştirilmiş Sasanî prensesi olarak Şehrbânû imajıyla karşılaşılmaktadır. Allahın iki seçkin kavminin -Araplardan Hâşim oğulları ile Acemlerden Farsların- soyundan olması bağlamında Ali b. Hüseyin Zeynelâbidîn için geliştirilen "peygamberlikle melikliği birleştiren" veya "İbnü'l-hiyarateyn" anlayışı üzerinden her iki makteldeki Şehrbânû imajının, genel olarak Sasanî imparatorluğuna kültürel varislik ve Fars millî kimliğinin yüceltilmesi, özel olarak "imamların anası" olması hasebiyle Hız. Fâtıma ile eşdeğer konuma yerleştirilmesi üzerine kurulduğu söylenebilir.

Bu önemli ortak yönüne rağmen Şehrbânû'nun hayatıyla ilgili Farsça makteller arasında temel farklılıklar da bulunmaktadır. Şehrbânû'nun Hız. Hüseyin'le evlenmesinin arkaplanından bahsetmeyen Kâşifî'den farklı olarak, Meclisî evlilik olayı üzerinden Farsça anlamayan, Sâsânî prensesine karşı kötü davranan Hız. Ömer ile Farsça konuşan, Sasanî hânedanının son üyelerini koruma altına alan, soylu acem gelininin oğluna kendisinden sonraki en hayırlı insanı doğuracağını müjdeleyen Hız. Ali imajını oluşturmaktadır. Meclisî, Şehrbânû imajını onun Hız. Hüseyin'le evlendiği döneme kadarki, Kâşifî ise o dönemden sonraki hayatı üzerinde kurgulamaktadır. Kâşifî'nin Şehrbânû'su Kerbelâ sırasında ve Dımaşk yolculuğunda acı çeken Ehl-i Beyt'le özdeşleşen, maktelin okunduğu halk kitleleriyle arasında empati kurulan acınası bir Sâsânî prensesiyken, Meclisî'nin Şehrbânû'su güzelliğiyle Medineli Arap kızlarını hayran bırakan, Hız. Peygamber, Hız. Fatıma ve Hız. Ali'nin ruhânî/manevî kılavuzluğuyla Hız. Hüseyin'le kutsal izdivâca giren, Ali b. Hüseyin'i doğurma misyonuyla birlikte hayatı da sona eren, bu süreç içerisinde her türlü Arap saldırısına karşı dokunulmazlığı garanti edilen asîl bir Sâsânî prensesidir.

Büyük bir kısmı şahıs kadrosunda Şehrbânû'ya özel yer veren Türkçe makteller olay kurgusu açısından üç kısımda tasnif edilebilir: 1) Yûsuf-ı Meddâh'ın *Maktel-i Hüseyin*'i etkisinde yazılanlar; 2) Kâşifî'nin *Ravzatü's-şühedâ*'sının çevirileri; 3) Saykalî'nin *Ravzatü's-şühedâ*'sına yakın olanlar. Maktellere İslâm tarihinin en elîm olaylarından olan Kerbelâ'nın bir trajedi

olarak dinleyicilere sunumu olarak bakılırsa, birinci grup Türkçe maktellerdeki Şehrbânû bazı çocuklarını savaş meydanında, yeni doğan bebeğini meşakkatli Dimaşk yolculuğunda kaybeden, geri kalan çocuklarını koruyup kollamaya çalışan ve yolculuk sırasında hastalanarak vefât eden bir anne olup, bu anlamda trajedinin anne simgesidir.

Ravzatü's-şühedâ etkisindeki ikinci grup Türkçe maktellerde Hz. Hüseyin'in eşi ve çocuğunun annesi olması bağlamında Şehrbânû'yla ilgili veriler büyük oranda Kâşiff'nin makteline uygun olmakla birlikte, Fars kimliğine özel vurgu yapılmaması açısından Farsça orijinalinden ayrılmaktadır. *Ravzatü's-şühedâ*'nın Türkçe çevirilerinde Yezdicerd b. Şîrûye'nin kızı Şehrbânû'nun Sâsânî hanedanının devamcısı olarak Hz. Peygamber'in her iki torununun soyunu devam ettiren özelliğinden bahsedilmemekte, "peygamberlikle melikliğin birleşmesine" vesile olduğu gündeme getirilmemektedir.

Sabir Saykalı'nın *Ravzatü's-şühedâ*'sı ve anonim bir maktelle örneklendirilen üçüncü grup Türkçe makteller, Şehrbânû'yla ilgili önemli ölçüde destansı bir olay kurgusuna sahiptir. Şehrbânû'nun Hz. Hüseyin'le evliliği bağlamında 5. imâm Bâkır'a nisbet edilen ve Hz. Ömer-Hz. Ali karşıtlığı üzerine kurulmuş rivayet, bu maktellerde Sünnî bir edisyondan geçirilerek değiştirilmiştir. Bu değişiklik bir taraftan Hz. Ömer döneminde Şehrbânû'yla evlenme şansını kaybeden Yezîd b. Muâviye'nin Hz. Hüseyin'e karşı geliştirdiği düşmanlığın Kerbelâ olayına neden olduğunu ön plana çıkarırken, diğer taraftan eski versiyonunda Sâsânî hânedan üyesine karşı tavrı bağlamında karşı karşıya getirilen Hz. Ömer ve Hz. Ali imajlarını da önemli şekilde dönüştürmektedir. Buna göre dönemin halifesi Hz. Ömer gibi, ordu komutanı olarak Hz. Ali de Sâsânî hânedan üyelerinin katlinden sorumludur. Dahası, Şehrbânû'nun eş adayları arasından elenmekle birlikte bir halife vasfıyla Hz. Ömer hutbe okuyarak onunla Hz. Hüseyin'in nikahını kıymış ve hayır duada bulunmuştur. Hz. Hüseyin-Yezîd arasındaki ilişkilerin siyâsî boyuttan kişisel adavete indirildiği, oğlunun veliahtlığı dolayısıyla Muâviye b. Ebû Süfyân'ın gündeme getirilmediği, Hz. Ali'nin Sâsânî hanedan üyelerinin katlinde ortak olduğu, Hz. Ömer'in Şehrbânû ve Hz. Hüseyin'in nikahını kıydığı, Kerbelâ sonrasında Yezîd'in Şehrbânû tarafından katledildiği gibi gerçek dışı unsurlar bahsi geçen maktellerin destansı yapısını göstermenin yanı sıra, Arapça ve Farsça örneklerinden farklı olarak, Türk toplumlarında bazı tasavvufî çevrelerin erken dönem İslam tarihi olaylarına bakışıyla yoğrulmuş maktel yazımı olarak da değerlendirilebilir.

Sonuç olarak Arapça maktellerde gayr-i Arap bir unsur olarak önemli

bir tarihî figür gibi gözükmeyen Şehrbânû'nun, Farsça maktelerde önemli bir millî-dinî kimlik unsuru olarak ön plana çıkarıldığı, bir anlamda maktelin Farslaştırılmasına hizmet ettiği söylenebilir. Şehrbânû'yla ilgili olay kurgusu açısından üç kategoride tasnif edilebilen Türkçe maktelerin birinci grubunda Şehrbânû elîm bir olay olan Kerbelâ'da yaşadığı evlat acılarıyla trajedinin anne simgesiymen, Kâşifî etkisindeki ikinci grup maktelerde seçilmiş Fars kimliği vurgulanmaksızın Sasani prensesi olarak Hz. Hüseyin'in eşi ve çocuğunun annesidir. İlk örnekleri Arapça tarihî metin olarak telif edilen maktelerin tarihî-edebî türe dönüşmesi sürecinde anakronik yapısıyla dikkat çeken üçüncü grup Türkçe maktelerde ise kendisine millî-dinî kimlik açısından herhangi bir rol biçilmeksizin Şehrbânû, Kerbelâ olayının siyâsî nedenlerini arka plana iterek Yezîd b. Muâviye'nin Hz. Hüseyin'e karşı kişisel adavetini öne çıkarmaya hizmet eden destanlaştırılmış olay kurgusunda önemli bir karakter olarak yer almaktadır.X.

KAYNAKÇA

- ABBAS KUMMÎ, İbn Muhammed Rıza. *Nefesü'l-mehmûn fî musîbeti Seyyidîne'l-Hüseyni'l-Mazlûm*, Beyrut: Dârü'l-Mehecce'ti'l-beydâ, 1992.
- ALTUNMERAL, Mehmet vd. "Bir Maktel-i Hüseyin Örneği". *Sûfî Araştırmaları – Sufi Studies* 1/1 (2010): 61-105.
- AMIR-MOEZZI, Mohammad Ali. "Shahrbânû, Dame du Pays D'Iran et Mère Des Imams: Entre L'Iran Préislamique Et Le Shiisme Imamite", *Jerusalem Studies in Arabic and Islam* 27 (2002): 497-541.
- AZİZOVA, Elnure. *Kerbelâ Vak'ası*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, SBE, Yüksek Lisans Tezi, 2001.
- BAKÜHANLI, Abbaskulu Ağa. *Riyâzü'l-Kudüs*. Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Elyazmalar Enstitüsü, D-140. 1a-95a.
- BEYHAKÎ, Ebü'l-Hasan Zâhirüddîn Ali b. Zeyd. *Lübâbü'l-ensâb ve'l-ekâb ve'l-a'kâb*. thk. Seyyid Mehdi Recâî. 2 Cilt. Kum: Âyetullâhi'l-'Uzmâ el-Mar'âşî, 1990.
- BORRUT, Antoine, "Remembering Karbalâ: the construction of an early Islamic site of memory", *Jerusalem Studies in Arabic and Islam*, 42 (2015): 249-282.
- BOYCE, Mary. "Bibî Shahrbânû and the Lady of Pârs". *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*. London: the University of London, 30/1

(1967): 30-44.

CÂMÎ-İ RÛMÎ (MISRÎ), *Sa 'âdetnâme*. Millet, Ali Emiri Trh., 000326, 1a-411a.

DEĞİRMENCİ, Zühre. *Der Beyân-i Sergüzeşt-i İmâm Hüseyin*. Çanakkale: Onsekiz Mart Üniversitesi, SBE, Yüksek Lisans Tezi, 2009.

DÎNEVERÎ, Ebû Hanîfe Ahmed b. Dâvûd. *Ahbâru't-tvâl*. thk. 'Abdülmünîm Âmir. yy. ty.

EBÛ MÎHNEF, Lût b. Yahyâ. *Maktelü'l-Hüseyin ve masra'u ehli beytihi ve ashâbihi fî Kerbelâ*. Kum: Menşûrât-i Rızâ, 1391.

EREN, Hulusi. *Dârendeli Kâtipzâde Bekâyî-Maktel-i Hüseyin: İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük Dizin*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, SBE, Yüksek Lisans Tezi, 2014.

ERTEKİN, Ertuğrul. "Arapça, Farsça ve Türkçe Maktel-i Hüseyinler", *Âşinâ Dergisi* 7/23-24 (2006): 79-107.

FÂZİL DERBENDÎ, Ağa İbn Abid ibn Ramazan. *İksîru'l-'ibâdât fî esrârî's-şehâde*. thk. Şeyh Muhammed Cumabâdî. 3 Cilt. Manama: Şirketü'l-Mustafâ li'l-hademâti's-sakâfiyye, 1994.

GÜLSÛM, Mehmet Akif. *Yahyâ Bin Bahşî'nin Maktel-i Hüseyin adlı mesnevisi (İnceleme ve metin)*, Kırklareli: Kırklareli Üniversitesi, SBE, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

HACI NÛREDDİN EFENDİ. *Maktel-i Hüseyin*. haz. Mehmet Karaarslan. İstanbul: Önsöz Yayıncılık, 2012.

İbn KUTEYBE, Ebû Muhammed Abdülulah b. Müslim. *Fazlu'l-'Arab ve't-tenbîh 'alâ 'ulûmihâ*. thk. Velîd Mahmûd Hâlis. Ebûzabî: el-Mecmaü's-Sekâfi, 1998.

İbn KUTEYBE, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim. *el-Ma'ârif*. thk. Servet 'Ukkâşe. Kahire: Dârü'l-Ma'ârif, 1981.

İbn NEMÂ, Câfer b. Muhammed el-Hillî. *Müsîrü'l-ehzân va münîrû sübüli'l-eşcân*. Kum: Matba'atü'l-Emîr, 1406.

İbn SA'D, Ebû Abdullah Muhammed. *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*. thk. Ali Muhammed Ömer. 10 Cilt. Kâhire: Mektebetü'l-Hancî, 1421/2001.

İbn ŞEHRÂŞÛB, Ebû Câfer Reşîdüddin Muhammed b. Ali. *Menâkıbu âli Ebî Talib*. thk. Yûsuf el-Bekâî. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Edvâ, 1412/1991.

İbn TÂVÛS, Ebü'l-Kâsım Radiyyüddîn Ali b. Mûsâ. *el-Lühûf fî katle't-tüfûf*. Beyrut: Müessesetü'l-'ilmiyyi li'l-matbû'ât, 1414/1993.

İSFAHÂNÎ, Ali b. Hüseyin b. Muhammed Ebü'l-Ferec. *Mekâtîlü't-Tâlibiyyîn*. thk. es-Seyyid Abbas Ahmed Sakr. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1946.

- KÂŞİFÎ, Mevlânâ Kemâlüddîn Hüseyin b. Alî-i Beyhakî. *Ravzatü's-şühedâ*. thk. Hasan Zülfikârî – Ali Tasnimi. Tahran: Mu'în, 1390.
- KÜLEYNÎ, Ebû Câfer Sıkatü'l-İslâm. *el-Usûl mine'l-Kâff*. thk. Ali Ekber el-Gaffârî. Tahran: Dârü'l-Kütübi'l-İslâmiyye, 1363.
- LÂMÎÎ ÇELEBÎ, *Maktel-i Âl-i Resûl*. thk. Ertuğrul Ertekin. İstanbul: Kevser Yayınları, 2012.
- MECLÎSÎ, Muhammed Bâkır b. Muhammed Takî. *Cilâu'l-'uyûn*. thk. Seyyid Alî İmâmyân), Kum: yy. ty.
- MÜBERRED, Ebü'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber. *Kitâbü'l-Fâzil ve'l-mefzûl*. thk. Abdülazîz el-Meymenî. Kâhire: Dârü'l-kütübi'l-Mısriyye, 1995.
- NAĞISOYLU, Möhsün, *Seçilmiş  sarları*, 2 Cilt. Bakı: Elm, 2017.
- ÖZÇELİK, Kenan. "Lâmiî Çelebi'nin Kitâb-ı Maktel-i Âl-i Resûl'ü". *Bursalı Lâmiî Çelebi ve Dönemi Sempozyumu 2011: Bursa* (ed. Bilal Kemikli – Süleyman Eroğlu) Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi, 2011, 273-279.
- ÖZÇELİK, Kenan. *Aşık Çelebi: Ravzatü's-şühedâ tercümesi: İnceleme – metin*. İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 2016.
- ÖZÇELİK, Kenan. *Yûsuf-ı Meddâh ve Maktel-i Hüseyin: İnceleme – Metin – Sözlük*. Ankara: Ankara Üniversitesi, SBE, Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- ÖZİL, Sibel. "Maktel-i Hüseyinler Hakkında Bir Bibliyografya Denemesi". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 83 (2017): 31-48.
- SAFFÂR KUMMÎ, Ebû Ca'fer Muhammed b. Hasan b. Ferrûh. *Besâirü'd-derecât fî fazâil-i Âl-i Muhammed*. thk. Müessesetü'l-İmâmi'l-Mehdî. 2 Cilt. Kum: İ'timâd, t.y.
- SAVANT, Sarah Bowen. *The New Muslims of Post-Conquest Iran: Tradition, Memory, and Conversion*, New York: Cambridge University, 2013.
- SAYKALÎ. *Ravzatü's-şühedâ: İnceleme – metin – dizin (I. bölüm 1-236)*. thk. Talip Yıldırım. 1 Cilt. İstanbul: Bilgeoğuz Yayınları, 2016.
- STOREY, Charles Ambrose. *Persian Literature: a bio-bibliographical survey*. 2 Cilt. London: The Royal Asiatic Society, 1970-72.
- ŞEYH MÜFÎD, Ebû Abdullah İbnü'l-Mu'allim Muhammed. *el-İrşâd fî ma'rifeti hüceillâhi 'ale'l-ibad*, 2 Cilt. Beyrut: Müessese Âli Beyt ve ihyâu't-turâs, 1429/2008.
- ŞEYH SADÛK, Ebû Câfer Muhammed b. Ali b. Hüseyin. *'Uyûnü ahbâri'r-Rızâ*, 3 Cilt. yy.ty.
- TABERÂNÎ. Ebü'l-Kâsım Süleyman b. Muhammed. *Maktelü'l-Hüseyin*. thk.

Muhammed Şecâ Dayfullâh. Küveyt: Dârü'l-evrâdi, 1412/1992.

TABERÎ, Muhammed b. Cerîr. *Târîhü't-Taberî: Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*. thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrâhîm. 11 Cilt. Beyrut: Dârü Süveydân, 1967.

TÜRKOĞLU, Serkan. "Türk Edebiyatında Maktel-i Hüseyinler ve Bekâ'nin Kitâb-ı Kerbelâ Mesnevisi", *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 58, Erzurum 2017, 107-128.

YA'KUBÎ, İbn Vazıh Ahmed b. İshâk b. Cafer., *Târîhu'l-Ya'kubî*, 3 Cilt. Necef: Mektebetü'l-Haydariyye, 1384/1964.

YÜKSEL, Yahya. *Nevruz Bin İsa'nın Manzume-i Kısası-i Kerbelası: Varak 70a-139b*. Ordu: Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012.

FROM THE PALACE OF KISRĀ TO THE DESERT OF KARBALĀ: SHAHRBĀNŪ IN MAQTALS BETWEEN A NATIONAL-RELIGIOUS IDENTITY ELEMENT AND A HISTORICAL-LEGENDARY FIGURE

 Elnura AZĪZOVA^a

Extended Abstract

Comparative analysis of certain Arabic, Persian and Turkish maqtals shows that the given data about Shahrbanū, who is claimed to be the mother of ‘Alī ibn Ḥusayn Zaynalābidīn, the 4th imām of Imāmiyya in particular and the son continuing the Prophet Muḥammad’s grandson Ḥusayn ibn ‘Alī’s bloodline in general, is crucially different. Regardless of their religious sects, Arabic maqtal writers of the 2nd-7th/8th-13th-centuries such as Abū Miḥnaf, Isfahānī, Ṭabarānī, Ibn Tāwūs, and Ibn Namā al-Ḥillī emphasize the role of descendants of Fāṭima and ‘Alī’s family, especially Zaynab bint ‘Alī, Ummu Kulthūm, Ruqayya, Sukayna etc. as the woman members of *Ahl al-Bayt* participating at the Karbalā Event. However, these authors do not mention the so-called Shahrbanū or any other name mentioned in the early sources for ‘Alī ibn Ḥusayn Zaynalābidīn’s mother. Despite not being an independent maqtal, *Manāqib Āli Abū Tālib* by the Iranian scholar Ibn Shahrāsūb is one of the first Arabic sources where the author dedicates a significant chapter for the biography of Ḥusayn ibn ‘Alī and gives information about the participation of princess Shahrbanū, the daughter of the Sāsānian king Yazdajird III, at the Karbalā Event as the wife of the 3rd imām. As well as the late Arabic maqtals giving a special place to Shahrbanū among the participants of the Karbalā Event are written by Fāzıl Darbandī and ‘Abbās Qummī, the non-Arab Imāmiyya scholars from the Turkish or Persian

---

^a Assoc. Prof., Azerbaijan Institute of Theology, elnuraazizova@ait.edu.az

cultural environment.

Unlike early Arabic maq̄tal writers' silence about 'Alī ibn Ḥusayn's non-Arab mother, whose name is not considered important to be mentioned, the Sāsānian princess Shahr̄bānū appears as an important figure in the Persian maq̄tals such as *Rawḍat al-shuhadā* and *Jalā' al-'Uyūn*. It is worth mentioning that, both Persian maq̄tals contain conflicting data regarding the main events of Shahr̄bānū's life stages. For instance, in his maq̄tal titled *Jalā' al-'Uyūn*, Muḥammad Majlisī develops the image of Shahr̄bānū on the events occurring until her marriage to Ḥusayn ibn 'Alī, while Kāshifī, the author of *Rawḍat al-shuhadā*, fictionalizes this image on her postmarital period. Unlike Kāshifī, who does not mention the background of Shahr̄bānū's marriage to Husain ibn Ali, Majlisī emphasizes the marriage event based on the narrative attributed to the 5th imām Bāqir, which brings caliph 'Umar ibn al-Ḥaṭṭāb over against 'Alī ibn Abū Ṭālib, where the former does not understand the Persian and misbehaves towards the Sasanian princess, while the latter speaks Persian fluently, protects the member of the Sāsānid dynasty, and heralds his son Ḥusayn ibn 'Alī foretelling that the noble foreign bride – Shahr̄bānū – will give birth to the next best virtuous man after him. To sum up, Shahr̄bānū described by Kāshifī is a wretched Sāsānian princess who is identified with the Ahl al-Bayt suffering from the Karbalā Event to Damascus, thus empathized with the audience of *Rawḍat al-shuhadā*. Whereas, Shahr̄bānū presented by Majlisī is a noble Sāsānian princess who glamorizes Medīnian maidens with her beauty, entered into holy matrimony with Ḥusayn ibn 'Alī through the spiritual guidance of the holy family – the Prophet Muḥammad, his daughter Fāṭima and son in law 'Alī ibn Abū Ṭālib – , and finally, whose life ended up with the mission of giving birth to 'Alī ibn Ḥusayn Zaynalābidīn, and during all this process her privateness was protected against all kinds of Arab attacks. Despite all these fundamental differences, the image of Shahr̄bānū in both maq̄tals is based on imām Zaynalābidīn's special status as the descendant of God's two chosen folks – the Banū Hāshim from the Arabs and the Persians from the 'Adjam – thus combining the “prophethood and kingship” or being “the son of the two nobles” (ibn al-ḥiyaratayn). In conclusion, the image of Shahr̄bānū in these Persian maq̄tals is generally based on the cultural heirship of the Sāsānids and the glorification of the Persian national identity. In particular, she is placed in a position equal to the Prophet Muḥammad's daughter Fāṭima, because of being “the mother of imāms”.

The Turkish maq̄tals, many of which give a special place to Shahr̄bānū in their storyline, can be classified into three parts in terms of fiction. The first

group is the maqtals written under the influence of *Maqṭal al-Ḥusayn* by Yūsuf Maddāḥ, accepted as the first written maqṭal in Turkish. The second group constitutes the direct or indirect translations of *Rawḍat al-shuhadā* by Kāshifī. The last group is ones similar to the *Rawḍat al-shuhadā* by Šābir Sayqālī. Considering the maqtals like the presentation of the Karbalā Event to the audience as a tragedy – undoubtedly one of the most painful events in the history of Islām – in the first group Turkish maqtals Shahrbanū is presented as “the mother symbol of tragedy” who tragically lost some of her children on the Karbalā battlefield and suffered a miscarriage on a gruelling journey to Damascus; who tried to protect and take care of her remained children, finally, got ill and died in Damascus. In the second group Turkish maqtals, the data about Shahrbanū as Ḥusayn ibn ‘Alī’s wife and mother of his son is mostly in line with Kāshifī’s maqṭal but is different from its Persian original in terms of not putting special emphasis on Persian national identity. In the Turkish translations of *Rawḍat al-shuhadā*, neither it is mentioned that through Shahrbanū, the daughter of Yazdajird III, continued bloodline of the Prophet’s both grandchildren, especially Ḥusayn ibn ‘Alī, nor it is referred that she caused the “unification of the prophethood and kingship”. The third group of Turkish maqtals, exemplified in the article by *Rawḍat al-shuhadā* by Šābir Sayqālī and an anonymous maqṭal, have a significantly epic storyline about Shahrbanū. The narration, which in its original version is attributed to the 5th imām Bāqir on Shahrbanū’s marriage to Ḥusayn ibn ‘Alī and emphasizing the polarization between the Caliph ‘Umar ibn al-Ḥaṭṭāb and ‘Alī ibn Abū Ṭālib, has been changed by passing through a Sunnī edition in the third group maqtals. On the one hand, this change highlights that the hostility which Yazīd ibn Mu‘āwiya develops against Ḥusayn ibn ‘Alī and causes the Karbalā Event, originated since then the former had lost his chance to marry Shahrbanū during the Caliph Omar’s reign, on the other hand, it also significantly changes the images of the Caliph Omar and ‘Alī ibn Abū Ṭālib, who in the original version of the narrative had been presented as the counterparts in the context of their attitude towards the royal of the Sāsānian dynasty. According to this change, just like the Caliph Omar, ‘Alī ibn Abū Ṭālib as the army commander is responsible for the assassination of the royals of Sāsānian dynasty. Moreover, although ‘Umar ibn al-Ḥaṭṭāb had been eliminated among the co-candidates of Shahrbanū, as a caliph he recited a sermon, performed the marriage of Shahrbanū with Ḥusayn ibn ‘Alī, and blessed them. The reduction of the relations from political dimension to personal animosity between Ḥusayn ibn ‘Alī and Yazīd ibn Mu‘āwiya; keeping Mu‘āwiya ibn Abū Sufyān out of the processes and not mentioning

his appointment of Yazīd as his heir apparent; presenting ‘Alī ibn Abū Ṭālib’s as a partner in the assassination of the members of the Sassanid dynasty; the murder of Yazīd by Shahrbānū after the Karbalā Event in Damascus, all these unreal narrative elements show the epic structure of the aforementioned maqtals. However, these details can also be considered a reflection of certain Turkish Sufi orders on the particular events of the early period of Islamic history, which changes this group of maqtals dramatically in comparison to referred Arabic and Persian examples of the genre.

Keywords: History of Islam, Karbalā Event, Ḥusayn Ibn ‘Alī, Maqtal, Shahrbānū.

